

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**XVI. YÜZYIL ADANA SANCAĞI'NDA KONAR-GÖÇER
NÜFUS VE YERLEŞİM (1519-1572)**

Zehra Dönmez

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

**XVI. YÜZYIL ADANA SANCAĞI'NDA KONAR-GÖÇER
NÜFUS VE YERLEŞİM (1519-1572)**

Zehra Dönmez

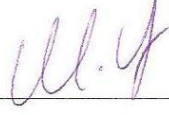
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2012

KABUL VE ONAY

Zehra Dönmez tarafından hazırlanan “XVI. Yüzyıl Adana Sancağı’nda Konar-Göçer Nüfus ve Yerleşim (1519-1572)” başlıklı bu çalışma, 20.06.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Doç. Dr. Yunus KOÇ (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZEL

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Ş. Armağan TARIM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20.06.2012

Zehra Dönmez

TEŐEKKÖR

Tez çalıőmamda pek çok hocamın yardım ve desteğini gÖrdüm. Tez konumun seçiminde Prof. Dr. Tufan GÖNDÖZ değerli fikirlerini benden esirgemedi. Adana Tahrir Defterleriyle ilgili Prof. Dr. Yılmaz KURT'un deneyimlerinden yararlandım. Yar. Doç. Dr. Oktay ÖZEL değerli zamanını bana ayırarak çalışma yöntemi konusunda tavsiyelerde bulundu. Danışman hocam Doç. Dr. Yunus KOÇ tezimin aőamalarında beni yönlendirdi. Çok kıymetli hocam Doç. Dr. Güme KARAMUK'un manevi desteğini her zaman yanımda hissettim. Tüm hocalarıma en içten teőekkürlerimi sunuyorum.

Zehra DÖNMEZ

Ankara, 2012

ÖZET

Dönmez, Zehra. *XVI. Yüzyıl Adana Sancağı'nda Konar-Göçer Nüfus ve Yerleşim (1519-1572)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

İlkçağlardan itibaren önemli bir yer olan Adana, buraya Türkmen göçleriyle birlikte farklı bir çehreye bürünmüştür. Yerleşik hayattan çok daha fazla konar-göçer hayat etkin olmuş ve bu durum XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu yaşam biçiminin baskın olmasında iklim ve coğrafyanın etkisi olduğu kadar, tarihi süreçte iç karışıklıklar ve savaşlar da önemli rol oynamıştır. Nitekim XVI. yüzyılın ortalarına doğru Kızılbaş isyanları ve Safevilerle yapılan savaşlar, Adana'da nüfus ve yerleşim üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. Adana Tahrir Defterlerindeki verilerden bahsettiğimiz olumsuz durumları kanıtlamamız mümkün olmaktadır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Adana'da yerleşik nüfus en düşük oranına ulaşırken konar-göçer nüfus yüzde 80'i geçmiştir.

Aslında şartlar müsait olduğunda Türkmenlerin yerleşik hayata geçmesi zor olmamıştır. Nitekim Ayas, Berendi ve Kınık nahiyelerindeki köylerin konar-göçerler tarafından kurulduğu ve olumsuz durumlar ortaya çıktığında eski yaşam biçimlerine tekrar döndükleri görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Tahrir Defteri, Adana, Konar-Göçerler, Cemaat, Türkmenler, Nüfus, Yerleşim, Sancak, Köy, Mezraa.

ABSTRACT

Dönmez, Zehra; Nomadic Population and Settlement Pattern in the Sanjak of Adana in the 16th Century, (1519-1572), Master Thesis, Ankara, 2012.

Since the ancient times, Adana has been an important place. This place formed a different shape with the migration of Turkmen. There was a nomadic life here and it was more effective than the sedentary way of life and this case continued to the end of the 19th century. The geographic and climatic factors, wars and internal turmoils affected this case. But until the mid-16th century, “Kızılbaş” rebellions and wars with Safevid caused negative results on the population and settlement patterns in Adana. It is possible to prove such negative consequences from the data in Tahrir registers of Adana. The end of the 16th century, the settled population decreased and nomads constituted more than 80 % of the total population in the area.

Indeed when the conditions were favorable was not difficult for the Turkmens to adapt a sedentary life. But it is seen that villages in Ayas, Berendi and Kınık subdistricts were established by nomads, and when these negative conditions appeared, they returned to the old life styles.

Key words: Tahrir Register, Adana, Nomads, Community, Turkmens, Demography, Location, Sanjak, Village, Field.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
TABLOLAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
I. KONU, AMAÇ VE YÖNTEM.....	1
II. TERMİNOLOJİ: TÜRKMEN – YÖRÜK AYRIMI.....	2
III. KAYNAKLAR.....	6
IV .MODERN ARAŞTIRMALAR.....	7
1.BÖLÜM.....	9
OSMANLI YÖNETİMİNE KADAR ADANA.....	9
1.1.COĞRAFİ YAPI VE İKLİM.....	9
1.2.OSMANLILARDAN ÖNCE ADANA TARİHİ.....	10
2. BÖLÜM.....	13
İDARİ YAPI.....	13
2.1. ADANA’DA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI.....	13
2.2.ADANA SANCAĞI’NIN KAZA VE NAHİYELERİ.....	15

3. BÖLÜM.....	18
NÜFUS.....	18
3.1. TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ADANA'DA KONAR-GÖÇER NÜFUS.....	18
3.1.1.Göç.....	22
3.1.2.Salgın Hastalıklar.....	25
3.1.3.Yaylak-Kışlak Hareketi.....	26
3.2.NÜFUSUN NAHİYELERE GÖRE DAĞILIMI.....	28
3.3.KONAR-GÖÇER CEMAATLERDE SOSYAL TABAKALAŞMA.....	29
3.3.1. Askeriler.....	29
3.3.1.1.Sipahiler.....	29
3.3.1.2.Nökerler.....	30
3.3.1.3.Kethüdalar.....	30
3.3.2.Dini Statüde Olanlar.....	31
3.3.2.1.Kadı ve Kadı Naibleri.....	31
3.3.2.2.İmam ve Hatibler.....	32
3.3.2.3.Zaviye Görevlileri, Şeyhler, Abdalân-ı Hacı Bektaş ve Muhassıllar.....	33
3.3.2.4.Seyyidler ve Şerifler.....	34
3.3.3.Re'âyâ (Vergiye Tabi Halk).....	34
3.3.3.1. Hane ve Mücerred.....	34
3.3.3.2.Bedeni Durumu Nedeniyle Muaf Olanlar.....	35
3.3.3.3.Azadlı Köleler.....	35

3.3.3.4. Sayyâdlar ve Bâzdârlar (Yırtıcı Kuş Avcı ve Yetiştiricileri).....	35
4. BÖLÜM.....	42
YERLEŞİM.....	42
4.1. KONAR-GÖÇERLERİN BULUNDUKLARI YERLERE VERDİKLERİ İSİMLER.....	44
4.1.1. Türklerden Önceki Yerleşim Tarihine İşaret Eden İsimler.....	45
4.1.2. Boy ve Boy Beyi İsimleri.....	45
4.1.3. Doğal Çevreyle İlgili İsimler.....	46
4.1.4. Mezraa İsimlerinde “Köy”, “Kend” ve “Viran” Tabirleri.....	46
4.2. YERLEŞİK HAYATA GEÇİŞ VE KÖYLERİN KURULMASI.....	47
4.2.1. Mezraalara Yerleşim.....	48
4.3. TEKRAR KONAR-GÖÇERLİĞE GEÇİŞ.....	51
SONUÇ.....	58
KAYNAKÇA.....	59
EKLER.....	78

KISALTMALAR

- c. : Cilt
s. : Sayfa
TD : Tahrir Defteri
v. : Varak
V. : Volume
vs. : Vesair

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo I : Konar-göçerlerin ve yerleşiklerin nahiyelere ve yıllara göre nefer sayıları.....	37
Tablo II : Konar-göçerlerin nahiyelere göre cemaat ve nefer sayıları.....	37
Tablo III : Konar-göçerlerin ve yerleşiklerin toplam nüfus içinde yüzdeleri.....	38
Tablo IV : Yıllara göre konar-göçerlerin ve yerleşiklerin nüfus artış hızları (Yüzde %).....	38
Tablo V : TD 450'ye (1525) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.....	39
Tablo VI : TD 254'e (1547) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.....	40
Tablo VII : TD 114'e (1572) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.....	41
Tablo VIII: Ayas nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.....	53
Tablo IX : Berendi nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.....	53
Tablo X : Kınık nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.....	55
Tablo XI : TD 450'deki (1525) mezraa ve cemaat isimlerinin 1928'de Adana'da köy isimleriyle karşılaştırılması.....	57

GİRİŞ

I. KONU, AMAÇ VE YÖNTEM

Bu tezde, XVI. yüzyılda Adana Sancağı'ndaki konar-göçerlerin nüfusları ve yerleşik hayata geçişleri incelenmeye çalışılmıştır. Adana hem Anadolu'nun Suriye'ye açılan kapısı konumunda olması, hem uzun yıllar Ramazanoğulları Beyliği'ne başkentlik yapması ve hem de büyük bir konar-göçer nüfusa sahip olması yönünden Anadolu'da Türk tarihi içerisinde ayrı bir önem taşır.

XVI. yüzyılda Adana Sancağı'nda konar-göçerlerin nüfus ve yerleşimiyle ilgili araştırmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Oysa bu bölge hem Osmanlı arşiv kaynakları, hem de Türkmenlerin sözlü kaynakları yönünden araştırmacılara zengin bir malzeme sunar. Biz arşiv kaynaklarından bazılarını temel alarak bu alandaki çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçladık.

Adana Sancağı Tahrir Defterlerinde konar-göçer cemaatlerin nerelerde yaşadıklarına, hangi ordu ve taifelere bağlı olduklarına, yaylak-kışlak mahallerine, ettikleri mezraalarına, iktisadi faaliyetlerine ve ödedikleri vergilere dair birçok önemli bilgi elde edilebilmektedir. Tezimizde Adana Tahrir Defterlerinin dördünü temel aldık. Bunlar TD 69 (1519), TD 450 (1525), TD 254 (1547) ve TD 114 (1572)'dir. 1519 tarihli defterin aslı, diğerlerinin ise Yılmaz Kurt tarafından yapılmış transkripsiyonları kullanılmıştır. Fakat bu transkripsiyonlardan asıl Tahrir Defterleriyle karşılaştırılarak yararlanılmıştır. Bu defterlerde konar-göçerlerin nüfusları, nefer sayıları ele alınarak hesaplanmış ve sancağın toplam nüfusu içinde yüzdeleri belirtilmiştir. Nüfuslarının artıp artmadığı, yerleşiklere nazaran artışın ne derece olduğu ve bu duruma hangi itici gücün etki ettiği incelenmiştir. Yerleşik hayata geçişlerinde ise cemaat ve mezraa isimleri köy isimleriyle karşılaştırılmıştır. Konar-göçerlerin yerleşik hayata geçişlerinin ne şekilde ve hangi özel durumlarda olduğu sorularına cevap aranmıştır. Ayrıca yerleşim mahali olarak nereleri seçtikleri de incelenmiştir. Bunun yanında iskan yerlerine verdikleri isimler, onların çevre algısı ve yaşam biçimlerini yansıtabilecek ipuçlarını kapsadığı için de ele alınmıştır. Son olarak konar-göçerlikten yerleşik hayata geçiş olgusu kadar yerleşiklikten konar-göçerliğe geçiş olgusu da irdelenmiştir.

II. TERMİNOLOJİ: TÜRKMEN- YÖRÜK AYRIMI

Konar-göçerlerle ilgili çalışmalar için asıl kaynakları, bu çalışmada da olduğu gibi, Osmanlı arşivleri ve daha geniş anlamıyla yerleşiklerin bıraktığı yazılı eserler oluşturur. Bu nedenle onların tarihi, yerleşiklerin ellerinde şekillenmiştir (Lindner:1982: 690). Onların kendileri tarafından yazılmış bir tarihleri yoktur. Böyle olmakla beraber konar-göçerler tarafından ağızdan ağıza söylenen ve önemli bir kısmı anonim olan çeşitli olaylarla ilgili destanlar, efsaneler, masallar, halk hikayeleri, hatıralar, ağıtlar, mâniler, türküler, atasözleri ve menkıbeler ilk anda önemsizmiş gibi görünse de yazılı kaynaklar yanında onların tarihinin bir başka kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih başlangıçta ağırlıklı olarak sözlü anlatılmaktaydı. Bu bakımdan sözlü bilgiler, sözlü tarih kaynağı diyebileceğimiz bir grubu oluşturmaktadır (Şahin :2006c:16). Bu kaynaklara güvenilebileceği anlaşılmaktadır çünkü yazılı belgelerin normal olarak kullanılmadığı bir kültür içinde, insanların hafızalarının şaşırtıcı derecede güçlü olduğu görülmektedir (Counce:1994:16-17).

Konar-göçerlere ait sözlü kaynaklar, hayvan ve hayvancılıkla ilgili kültür unsurları yanında başta onların evlenme ve düğün adetleri olmak üzere pek çok kültürel özelliğe dair malzemeyi de ihtiva etmektedir. Bütün bunlar Osmanlı Anadolu'sunda konar-göçerlere dair yapılacak araştırmalarda, yazılı kaynaklar yanında sözlü kaynakların da önemli olduğunu göstermektedir¹. Ancak bu sözlü kaynaklar kullanılırken, yazılı kaynaklarla ve özellikle arşiv belgeleriyle titiz bir şekilde karşılaştırılarak kullanılması gerekmektedir (Şahin: 2006c: 25).

Konar-göçerlerle ilgili sosyal ve siyasi açıdan üzerinde durulması gereken bir nokta da yerleşikler ve devletle aralarındaki ilişkilidir.

Göçebelik ve yerleşikliğin daha ilk çağlardan beraber gelişip yayılmasından (Kottak: 2002: 81) itibaren, göçebeler ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmişlerdir. Çeşitli yönlerden birbirlerine ihtiyaçları olduğu için iletişimlerine devam etseler de her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur (Roux: 2001:18,38).

¹ Böyle bir araştırma için bkz. Tufan Gündüz, "Rakka'dan Sivrialan'a: Türkmen Tarihi Araştırmaları ve Yeni Gözlemler", *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe, İstanbul 2009, s.169-180.

Osmanlı toplumunu oluşturan önemli unsurlardan biri de konar-göçerler² olduğu için, onlarla yerleşikler arasında bilinen düşmanlık bu devletin tarihi boyunca da gözlemlenebilir. Özgür bir hayata sahip olan konar-göçerler, sadece yerleşik olan halka değil, bizzat devletin merkezi yönetimine de inatla karşı durmuşlardır. Osmanlı'da konar-göçerler devlete karşı neden olumsuz yaklaşıma sahiptir? Akla gelen ilk cevaplardan biri, onların anarşist bir ruha sahip olmalarıdır. Çünkü yaşam biçimleri özgürlüktür ve özgürlük hemen otoritenin reddini getirir (Roux: 2001: 39).

Konar-göçerler, imparatorluğun gittikçe kendini daha fazla hissettirmeye başlayan teşkilatlı idaresinin neticesiyle dinî-siyasî maksatlarla meydana çıkan isyan hareketlerine her zaman katılmaya hazır bir kuvvetler (Barkan:1951-52: 59). Bilhassa dağlık kesimlerde yaşayan Türkmenler üzerinde hakimiyet kurmak kolay olmadı (Saydam: 2009:15). Buna verilecek en iyi örneklerden biri Toroslardaki Türkmenlerdir. Osmanlı-Karaman mücadelesinde onlar, Karamanlıların en sadık destekçisiydiler. Karakterleri ve hayat tarzları başına buyruk, istediği yere göç etmeyi seven, isyankar ruhlu, hürriyeti benimsemiş insanlardı. Dağlar ve yaylalar onların kimliklerini buldukları yerlerdi (Bilgili:1999:170-179).

Aslında devlete ve yerleşik hayata karşı direnişlerinde, iktisadi varlıklarını yitirme korkusu önemli bir rol oynuyordu (T.Gündüz: 2009d:126). Kırılgan ekonomileriyle konar-göçerler, olumsuz etmenlere yerleşik nüfustan daha açıktılar. Örneğin herhangi bir salgın hastalığın sürülerini kırıp geçmesi halinde derhal mutlak yoksulluğa gömülebilirlerdi.

Konar-göçerlerin merkezi yönetime karşı olumsuz yaklaşımları kadar, merkezi yönetimin de bu özgür gruplara karşı olumsuz yaklaşımları bilinmektedir. Rudi Paul Lindner, Osmanlıların göçebeleri yerleşik toplum rüyasına karşı potansiyel bir tehlike olarak gördüğünü savunur (2000:96). Onun bu iddiasına karşın daha sonra yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Klasik dönemde merkezi hükümetin konar-göçerleri yerleşik hayata geçirmek istediğine dair belirgin bir politika

² Orta Asya coğrafyasında tam göçebelik görülebilirken Anadolu'daki göçebelik için en uygun tabir "konar-göçer" dir. Faruk Sümer her ne kadar XVI. yüzyılda tam göçebe hayatı geçiren başlıca iki topluluk olarak Haleb Türkmenleri ve Bozulus Türkmenlerini gösterse de, bunların her sene, belirlenmiş ve kendilerine ait yaylak ve kışlaklara gidip gelmelerinden dolayı tam göçebe olarak kabul edilmeleri mümkün görünmemektedir. Bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler):Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.173.

gözlenmemektedir. Çünkü konar-göçer hayat tarzının ortaya çıkardığı artı değer, yerleşik-ziraatçı reyanın ortaya çıkardığı artı değerlerle paralellik göstermektedir ve birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bundan dolayı, devletin nazarında iki farklı iktisadi faaliyet biçimi vardır ve biri diğerine tercih edilemeyecek kadar önem taşımaktadır (T.Gündüz:2009d:130; Orhonlu:1987:13). Bu nedenle Osmanlı devleti, XVII. yüzyılın sonlarına kadar konar-göçerleri yerleştirme hususunda bir çaba göstermemiştir (Armağan:1999:142).

Osmanlı devletinde konar-göçerler, hem "Yörük" hem de "Türkmen" olarak vasıflandırılmıştır. Batı Anadolu ve Rumeli'deki konar-göçer boylara "Yörük", Doğu'da yaşayanlara ise "Türkmen" denilmiştir (Seyirci: 2000:1). İsimlendirmedeki bu başkalık, Osmanlı döneminde bazı gezginlerin ve daha sonra ise bilimadamlarının iki farklı etnik grubun varlığını işaret etmelerine neden olmuştur (Gökbilgin: 2008:1-9). Etnik bir ayırım söz konusu olmasa da "Yörük" ve "Türkmen" kelimelerinin kullanımı bazı tarihi gerçekleri gözler önüne sermektedir.

Türkmen sözcüğü, ilk olarak XI. yüzyılda Müslümanlığı kabul eden Oğuzları, şamanist göçebe Oğuzlardan ayırt edebilmek için "Müslüman Türk" anlamında kullanılmıştır (Seyirci: 2000: 2). Türkmenler Anadolu'yu baştanbaşa doldurduktan sonra tedricen yerleşmeye başlamışlardır. Konar-göçerliği terk edip köyler kurarak veya şehirlere yerleşerek ziraat, ticaret gibi daha çok yerleşik unsurların mesleklerini icra edenler "Türk" diye isimlendirilmişlerdir. Buna mukabil konar-göçer gelenekleri devam ettirenler ise Yörük veya Türkmen adıyla anılmışlardır. Osmanlı kaynaklarında Türkmen adının sıklaşması, Osmanlı devletinin Anadolu'ya, yani beyliklerin, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin topraklarına hakim olması ile başlar (T. Gündüz: 2009f: 46-47).

"Yörük" tâbirine ise ilk defa XV. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Âl-i Selçuk*'unda rastlanmaktadır (Sümer:1950a:518). Yörük, Anadolu'da oluşmuş bir terimdir. Bu adın "yürü-mek" masdarından türetildiği ve yürüyen, sefere koşan çadır halkı anlamına geldiği kabul edilmiştir. Yörük tanımlaması daha çok, İçel'i de kapsayarak, Kızılırmak yayının batısında kalan bölgeler ile Rumeli topraklarında bulunan konar-göçerler için yapılmaktadır. Bununla birlikte Kızılırmak yayının doğusunda kalan ve Türkmen diye isimlendirilen konar-göçerler için de bazen

“Yörük” bazen de “Yörük Türkmenleri” şeklinde ifadeler kullanıldığı görülür (T. Gündüz: 2009f: 47).

III. KAYNAKLAR³

Tezimizin ana kaynağı olan Tapu Tahrir Defterlerinden ilk üçü İstanbul'da, sonuncusu ise Ankara'da bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivi

TD 69 (1519) Adana, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri

Bu defter Adana Sancağı'nın ilk tahrir defteridir. Defterin baş kısmı eksiktir ve yazım tarihi, Tarsus ve Sis sancaklarının mukaddemasında anlaşıldığına göre milâdi 1519 yılının şubat ayına rastlamaktadır. Defterde nahiye düzeni görülmektedir. Konar-göçer cemaatler "ordu"lara bağlı olarak kayıtlıdır.

TD 450 (1525) Adana, Üzeyir, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri

Tarihsiz olan bu mufassal defter Adana Sancağı'nın dokuz nahiyesini kapsamaktadır. Defterde verilen bilgilerden yazım tarihi 1525 olarak tahmin edilmektedir. Tahrir Defteri 450'nin diğer defterlerden farkı vergi veren halkın adlarının altında çift, nimçift ve mücerred olduklarının belirtilmiş olmasıdır.

TD 254 (1547) Adana Mufassal Tahrir Defteri

Adana'nın bu müstakil tapu defteri 947 (1547) tarihlidir.

Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

TD 114 (1572) Adana Mufassal Tahrir Defteri

Adana'nın bu son tahrir defterinin mukaddemesinde 978 Hicrî tarihinde tanzim olduğu belirtilmiştir. Son defter olduğundan bugüne gelinceye kadar arazi anlaşmazlıklarında kullanılmış ve bu işle ilgili yazılar sayfa aralarına eklenmiş veya derkenar olarak vermiştir. Defter bu açıdan önemlidir. Ancak defterde normalin üstünde hesap yanlışlığı görülmektedir. Kimi yerlerde sonuç bir önceki defter olan Tahrir Defteri 254 (1547)'den aynen aktarılmıştır.

---

³ Tahrir Defterleriyle ilgili bu bilgiler Yılmaz Kurt'un *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi* isimli doktora tezinden alınmıştır.

IV. MODERN ARAŞTIRMALAR

Adana'daki konar-göçerlerle ilgili en başta Faruk Sümer'in eserlerini ele almamız gerekmektedir.

Oğuzlar (Türkmenler):Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, (Ankara 1972) isimli eseri üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Oğuzların eski tarihlerinden Selçuklu imparatorluğunun kurulması ve son asırlara kadar Türk göçebe unsurların yaşamları ayrı ayrı incelenmiştir; ikinci bölümde boy teşkilatı ve boylar ele alınmıştır; üçüncü bölümde ise Oğuzların milli destanlarına değinilmiştir. Sümer'in bu eserinde Çukurova'da çeşitli Oğuz boylarına mensup konar-göçer gruplardan bahsedilmiştir. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara 1999) isimli eserinde Anadolu'dan İran'a giden konar-göçer cemaatleri ele almıştır. Safevi Devleti'nin kurulmasında asıl unsuru oluşturan bu konar-göçerler arasında Çukurova'dan gidenler de vardı. Bunların üzerine tahrir defterlerinde kırmızı mürekkeple "sürhser şodend" (Kızılbaş oldular) şeklinde notlar düşülüyordu. Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1 (1963) isimli makalesinde, bu bölgede Türk varlığının başından itibaren genel bir görüntüsünü çizer. Tarihçi ayrıca, buradaki Türkmenlerin siyasi ve sosyal önemlerine de vurgu yapmıştır. Çukurova'da bulunan boyların büyük bir çoğunluğu Oğuzların Üçok koluna mensuptur ve bunların da başında Yüreğir boyu gelmektedir.

Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, (İstanbul 1987) adlı çalışması 1691-1699 yılları arasında Osmanlıların konar-göçerlerin iskan siyasetini konu almıştır. Devletin iskan siyasetini takip etmesinin sebeplerinden biri de Celali isyanları sonucunda Anadolu'nun birçok yerinin harap olmasıdır. İskan edilen yerlerden biri de Adana Sancağı'nda Demir-Kapı'dan Misis'e kadar olan bölgedir. İskan siyasetiyle ilgili çalışmalar arasında özel olarak Çukurova'nın incelendiği *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Elazığ 2005), doktora tezi Özcan Tatar tarafından hazırlanmıştır.

Bizim araştırmamız açısından önemli bir alışma Yılmaz Kurt'un *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ankara 1992), isimli doktora tezidir. Giriş bölümünde Adana'nın Osmanlı egemenliğine geçinceye kadar olan tarihi kısaca verilmiştir. Birinci bölümde Adana'nın idari yapısına, ikinci bölümde ise yerleşme ve nüfusuna değinilmiştir. nc bölüm ekonomik yapıyla, dördüncü bölüm ise mimari yapılarla ilgilidir.

Mustafa Soysal, "Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin Mufassal Defteri'ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı zerine Bir Araştırma", *Bellekten*, LII / 202-203 (1988), makalesiyle Adana Tahrir Defterlerine dayanarak Adana ilindeki yerleşme ve ekonomik faaliyetlerine açıklık getirmeye çalışmıştır. Onun çalışmasına göre 1547 ve 1572 tarihli Adana defterlerindeki il nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmen aşiretleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu defterlere göre XVI. yüzyılda Adana'daki cemaatlerin yarı yerleşik bir yaşam tarzına sahip oldukları söylenebilir.

şehabeddin Tekindağ'ın makalesi "II. Bayezid Devrinde ukur-Ova'da Nüfus Mücadelesi, İlk Osmanlı-Memluk Savaşları (1485-1491), *Bellekten*, XXXI / 123 (1967), adından da anlaşılacağı gibi, Çukurova için Osmanlı-Memluk mücadelesiyle ilgilidir. Burası Suriye'yle Anadolu arasında belli başlı hac ve ticaret yollarının geçtiği noktada olduğu için önemli bir stratejik bölgedir. Doğal olarak da büyük glerin mücadelesine sahne olmuştur. Bu coğrafyadaki önemli konar-göçer teşekküller de kendi çıkarına göre ya Osmanlı'yı ya da Memlukları desteklemiştir.

ukurova'da konar-göçerler söz konusu olunca tarihi araştırmalarda sözlü kaynaklar ve halk edebiyatı daha da çok önem kazanır. Çünkü bu yörenin kendine has bir halk edebiyatı vardır ve iki büyük halk şairi yani Karacaoğlan ve Dadaloğlu ukurovalıdır. Bu konunun önemine Tufan Gündüz'n "Rakka'dan Sivrialan'a: Türkmen Tarihi Araştırmaları ve Yeni Gözlemler", *Bozkırın Efendileri, Türkmenler zerine Makaleler*, (İstanbul 2009), makalesinde Karacaoğlan'dan bahsederek değinmiştir.

1. BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNE KADAR ADANA

1.1. COĞRAFİ YAPI VE İKLİM

Adana, Türkiye'nin güneyinde Çukurova'nın merkezi sayılabilecek bir ildir. Bu şehrin mevkiisi ovanın kenarında ve bu ovayı kuşatan dağlara ait ilk tepelerin eteğindedir (Darkot:1944: 27). İl toprakları, güneyden kuzeye gidildikçe yükselir ve tam kuzeyde 2500 metreyi aşan doruklar oluşturur. Torosların etekleri, Akdeniz'e doğru tam bir ova biçimini alır. Diğer bir deyişle Adana topraklarının genel eğimi güneyden kuzeye doğru giderek artar (Yurt Ansiklopedisi: I: 1981: 8).

Çukurova, esas itibariyle Ceyhan, Seyhan ve Tarsus nehirleri ile kollarının Toros ve Amanos dağlarından taşıdıkları unsurlar neticesinde meydana gelmiştir (Göney:1976: 60). Bu verimli ova sayesinde şehir, tarihi devirlerde insanların yerleşmesi ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi için uygun bir alan olmuştur (Kara:1989:115). Şerafeddin Mağmuni, seyahadnâmesinde toprağının bereketli olması nedeniyle Adana'yı Mısır'a, Seyhan nehrini de Nil'e benzetir (Yurt Ansiklopedisi: I: 1944:57).

Sıcak ve kurak geçen yaz ile ılık ve nemli kışlar, Adana'da, Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğünü göstermektedir. Bu suretledir ki Çukurova'da çeşitli mahsül yetiştirilmesi imkan dahiline girmiş, ziraatin bütün sene devamına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla daha faal ve çeşitli beşeri faaliyetlere yol açmıştır (Göney:1976: 24-25).

Burada, bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan insanların çeşitli yönlerden tetkiki söz konusu olduğuna göre, tarih ile coğrafya arasındaki ilişkiyi dikkate almadan olmaz (Yediyıldız:1985:16). Toplumlara tesirleri altında bulunduran ve fiziki çevreyi meydana getiren faktörler, insanlık tarihi içinde bizzat kendileri değişmeyen faktörlerdir. Mesela tarihin en eski zamanlarında Türkiye'nin coğrafi konumu ve iklimi neyse, bugün de aşağı yukarı odur. Kendileri değişmeyen bu faktörlerin insanlık tarihinin gelişimi içinde toplumlar üzerindeki etkileri itibariyle, her devir ve merhalesine göre durmadan değiştiklerini kabul etmek icab eder. Böylece aynı coğrafi faktör, aslında kendisi değişmediği halde insan toplulukları üzerinde tesiri nedeniyle tarihî tekamül boyunca değişmektedir (Tanoğlu:1966: 8-9).

Türklerden önce Anadolu’da bir göçebe hayatın var olmadığı yaygın bir fikirdir (Hütteroth: 2002: 47). Ancak Hititler döneminde yapılan bir anlaşma ilkçağlarda bile Anadolu’da göçebe ve konar-göçer hayat yaşayan toplulukların olduğunu ispatlamaktadır (A. Ünal-Girginer: 2007: 128).⁴ Çukurova’ya gelen Türkmenler de kendi konar-göçer hayatlarını idame ettirecek bir ortam bulmuşlardır. Yazın daha serin ve nemli yaylalara çıkıyor, kışın ise ılık ovalarda barınıyorlardı (Göney:1976: 24). Suraiya Faroqhi’ye göre, bu tarz bir konar-göçerlik XVI. yüzyıldan itibaren gelişti ve Anadolu’nun Aydın ve Antalya gibi diğer kıyı bölgelerinde de görüldü (2006:114). F. Braudel’de de aynı görüşü bulmamız mümkündür. O, bu tarz bir yaşam biçiminin uzun bir evrimin sonucunda Akdeniz dünyasında ortaya çıktığını savunur (1993:106). Bunun yanında Anadolu’ya gelen Türkmenler kendi anavatanlarını hatırlatan yerşekillerine onların ismini vermişlerdir. Türkmenler, daha Selçuklular zamanında Seyhun ve Ceyhun’u hatırlamak için Çukurova’daki iki nehre Seyhan ve Ceyhan demişlerdir (Langlois: 1947:73).

1.2.OSMANLILARDAN ÖNCE ADANA TARİHİ

Adana’nın her dönemde deniz yoluyla Doğu Akdeniz, Kıbrıs, Mısır ve Ege dünyası ile bağlantıları bilinmektedir (Girginer: 2000: 81). Buranın bilinen ilk sahipleri M.Ö. XV. yüzyılda Hititlerdir. Onlardan sonra da bölgenin Asur federasyonuna girdiği anlaşılmaktadır. Bölge M.Ö. 621-633 yıllarında Keyhüsrev (Cyrus) zamanında İran’ın, M.Ö. 333’ten itibaren de Büyük İskender’in eline geçmiş, onun ölümünde Selifkilerin hissesine düşmüş, neticede de bu hanedan ile Mısır Batlamyos hanedanı arasındaki mücadele sonucunda Mısır’ın eline geçmiştir (Halaçoğlu: 2000:12). M.S. I. yüzyılın başlarında ise Roma İmparatorluğu’na katılan Adana, bilhassa bu zamanda önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu gelişme Bizanslıların ilk zamanında da devam etmiştir. I. Phocas (602-610) zamanında memlekette isyanlar çıktığı sıralarda (Altay:1965:11) Arap askerleri Çukurova’da görülmeye başladı. Adana, Harun Reşid döneminde İslam devletinin Adana ve yöresinde uç kumandanı olan Türk beyi Farac zamanında imar edilmiştir. İlk büyük İslam devletinin Çukurova’da hakim olduğu yüz

⁴ “Eğer büyük kralın kulları, kadınları, malları, sığırları, koyunları ve keçileri ile birlikte göçerler ve Kizzuwatna’ya girerlerse, Paddatissu onları yakalayacak ve büyük krala geri verecektir. Ve eğer Paddatissu’nun kulları, kadınları, malları, sığırları, koyunları ve keçileri ile göçerler ve Hatti Ülkesi’ne girerlerse, büyük kral onları yakalayacak ve Paddatissu’ya geri verecektir”.

yıla yakın sürede, bu bölgede yeni yeni şehirler kurulmuş, Akdeniz'in diğer ülkeleriyle deniz ticareti gelişmiş ve şehir mâmur bir hale gelmiştir (Özmen:1968:18-20).

1071 Malazgirt zaferinden sonra, büyük bir Türkmen kitlesi Anadolu'ya akmıştır. Aslında Büyük Selçuklu devlet adamları, çok hareketli ve dizginlenemeyen Türkmen nüfusunu bilinçli olarak Küçük Asya'ya göndermişlerdir (Kürkçüoğlu:1999:176; Turan:1965:195, 242-243). Buraya gelen Oğuz Türkmen boyları Anadolu'yu çevreleyen sıradağlar ve yaylalarda uç boylarına yerleşmişlerdir (Kunt: 2000: 25). Adana da ele geçirilen yerlerden biridir ve buranın fethi Türkiye Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah tarafından gerçekleştirilmiştir (Sevim: 2000:119-120; Turan:1965: 283). Selçukluların Çukurova'da ilk yılları Ermeni çeteleriyle uğraşmakla, diğer devreleri ise Haçlı seferlerine karşı koyma mücadelesiyle geçmiştir. Kılıçarslan'ın bütün çabalarına rağmen Haçlıları 1097'de Çukurovada görüyoruz (Özmen:1968: 20-21).

1220 senesinden itibaren Moğol istilas, yeni Türk kabilelerini ve savaşçı kitlelerini Anadolu'ya sürmüştür (Wittek:1999:14-15). Bu ikinci önemli göç dalgasıyla gelen Türkmenlerden bir kısmı Memluk devletinin topraklarına girdi. Memluk sultanı da bunlara, Gazze'den Antakya'ya kadar olan sahada yurt verdi (T. Gündüz: 2009b: 65; Kanat: 1999: 431-432). Daha sonra Çukurova Memluklar tarafından alındı. Ancak Memluklerin bu toprakları almasında Üç-Oklu Türkmenler önemli rol oynadılar. Osmanlı müverrihlerinin Çukurova'nın Türkmenler tarafından feth edildiğini ileri sürmeleri, Üç-Oklu Türkmenlerin bu fetihlerde oynadıkları mühim rollerden ileri gelmiştir. Türkmen oymakları arasında en önemli rolü Yüreğirler ve onların lideri Ramazan Bey oynadı (Sümer:1984: 2-3). Türkmenler aynı asrın ortalarında, mezkur bölgenin her tarafına hakim olmuştu ve Ramazan Bey tarafından merkezi Adana olan Ramazanoğulları Beyliği kurulmuştu (Sümer:1953: 330-332). Onların bu topraklarda üstünlüğü ele geçirmesi yeni bir dönemin başlangıcıdır (Kartekin:1979: 89). Suriye'nin belli başlı Hac ve ticaret yollarına hakim noktalarda kurulan bu beyliğin Memluklar bakımından arzettiği önemi takdir eden sultanlar, emaret beylerine tevcih göndermek suretiyle onların itaatini sağlamışlardır. Fakat bazı nedenlerden dolayı Memlukların bu Türkmenlere karşı şiddetli hareketlerde bulunması yüzünden bura halkı aleyhlerine dönmüştür. Ramazanoğulları Üç-Oklar, Özer-Oğlu, Burnaz-Oğlu ve Karamanoğullarıyla anlaşarak Memluklara karşı bitmez tükenmez savaşlara başlamışlar

ve adı geçen sultanlığın bu mıntıkadaki hakimiyetini yok etmişlerdir (Kopraman:1989:163; Tekindağ:1969:346) Nihayetinde I. Selim'in Mısır seferi sonucunda Memluklar ortadan kalmış, Ramazanoğulları da Osmanlı'ya dahil olmuştur (Tansel:1969:110).

2. BÖLÜM

İDARİ YAPI

2.1. ADANA'DA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI

Adana, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında 1516'da Osmanlı egemenliği altına girmiştir (Ener:1990: 248). Osmanlı devleti, Ramazanoğullarının varlığına son vermemiş ve beyliğin statüsünü “yurtluk ve ocaklık” olarak vasıflandırmıştır (Sümer:1984:3). “Beyleri azl ve nasb kabul etmezler” şeklinde tarif edilen “yurtluk ve ocaklık”lar idari bağımsızlığa sahip topraklardır (Yücel:1974: 669). Fakat “yurtluk ve ocaklık”ların Osmanlı merkezi otoritesinin dışında bir nevi muhtariyete sahip yerler olduklarını düşünmek hatalıdır. Bu statüye sahip sancaklarda da Osmanlı merkezi otoritesinin sıkı bir kontrolü söz konusudur (M.A. Ünal: 1998: 216).

Bilindiği gibi Osmanlılar idaresi altına yeni aldıkları topraklarda hakimiyeti tedrici olarak gerçekleştirmekteydiler. İlk önceleri devraldıkları sosyal yapı ve ekonomik özellikleri de dikkate alarak eski kanun ve uygulamaları bir süre daha devam ettiriyorlardı. Zamanla klasik kanun ve uygulamalar eskilerin yerini alıyordu (Barkan:1980a:546). Bunun yanında, Osmanlı devrinde özellikle Anadolu'daki sancakların çoğunlukla eski beylikler dönemindeki sınırlarını muhafaza ettikleri görülür. Yani Osmanlılar, beylikleri kendi topraklarına kattıklarında o dönemdeki coğrafi sınırları fazla bozmaksızın sistemleri içine alma yoluna gitmişlerdir (Şahin: 2009: 98). Adana'nın da Osmanlı hakimiyetine geçince ilk zamanlarda geleneğe uygun olarak eski siyasi ve idari teşkilatı muhafaza edilmiştir (Sümer:1963: 27). 1525'te Tahrir Defteri 450'deki kanunnameden Memluk dönemi uygulamaların hala devam ettiği anlaşılmaktadır.⁵

İdare konusu içinde, üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da Adana Sancağı'nda konar-göçer cemaatler arasında “ordu”ların varlığıdır. “Ordu” kelimesi birçok Türkmen cemaatin adında geçmektedir ve beylik aileleri ile “ordu” kelimesi arasında sıkı bir bağ vardır (Yediyıldız:1985:58). Daha eski Türk toplulukları arasında “askeri ve idari teşkilat” manasında han karargahı ve göçebelerin çadır kurduğu yer

⁵TD 450, s.1. “Liva-i Adana bundan evvel emr-i Padişah-i ile kitabet olunub defter-i evvelinde Kayıtbay Kanunu üzere...”.

olarak kullanılmıştır (Doğan: 2007: 357). Çin vesikalarında Hun hakanının oturduğu şehre “ordu” denildiği yazmaktadır. Hakan ailesinin bulunduğu karargah da Göktürk Yazıtları’nda kesin olarak “ordu” sözüyle tanıtılıyordu (Ögel:199: 5). Uygurların ikinci kağanının Selenge ırmağı kıyısında yaptırdığı şehre “Ordu Balıg” ismi verilmiştir (Sümer:1960:570). *Divan-ı Lügat-it Türk*’te hakanların oturdukları Kaşgar şehrine “Ordu Kend” (Atalay:1986:124) denilmektedir. *Dede Korkut*’ta “ordu” Bayındır Han’ın veya diğer bir Oğuz beyinin ailesi ile akrabalarının bulunduğu yerdir (Ögel:199:5). Tüm bu bilgilerden Türkmenlerin eski idari ve askeri teşkilat olarak “ordu”yu gittikleri yerlere taşıdıkları anlaşılmaktadır. Tahrir defterlerinde “ordu” ismiyle kaydedilen bu ana cemaatler boyun çekirdeğini oluşturuyorlardı. Diğer cemaatler bu ana nüve etrafında toplanarak boy yapısını meydana getiriyorlardı (Bilgili:1999:176).

Adana Tahrir Defterlerinde kaydedilen orduların bilhassa siyasi sahada rol oynamış Türkmen aristokrasi ailesini ifade ettiği anlaşılmaktadır. 1519’da Adana’daki cemaatlerin büyük bir çoğunluğu beş “ordu”ya bağlı olarak yazılmıştır.⁶ Bu “ordu”lara adını vermiş şahısların oğullarını veya torunlarını daha sonraki tahrir defterinde “ordu”ların başında “Bey” olarak görmekteyiz.⁷

Osmanlı imparatorluğunun iç idari taksimatı bugünle karşılaştırılınca çözümü neredeyse imkansız bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde vilayet ve sancak sınırları görece olarak muğlaktır ve kesin biçimde saptanmaları zordur (Behar:1996:XXI). XVI. yüzyılda Adana Sancağı’nda da aynı idari belirsizlikler görülmektedir. Sancak, 1522’de (Çakar: 2003:25) ve 1527’de Şam Beylerbeyliği’ne (Kunt:1978: 29), 1550’de ise Halep Beylerbeyliği’ne bağlıydı (Çakar: 2003: 30). Adana, XVI. yüzyılın sonlarında Halep Vilayeti’nin batı kısmını kendinde toplayarak yeni bir vilayet olarak kuruldu (Baykara:1988: 89).

⁶ TD 69, “Ordu-yı Hacılı” s.93; “Ordu-yı Emir Meliklü”, s.106; “Ordu-yı Dünderlu”, s.175; “Ordu-yı Bulgarlu”, s.198; “Ordu-yı Karaisalı”, s.207.

⁷ TD 450, “Ordu-yı Sevindik Bey Veled-i Karaisalı”, s.213; “Ordu-yı Hacılı Ali Bey Bin Hacı”, s.267.

2.2. ADANA SANCAĞI'NIN KAZÂ VE NAHİYELERİ

Nahiye ve kazâ terimlerinin kullanımlarında bazen belirsizlikler olabilmektedir. Nahiye, yöre, çevre ve memleket anlamında bir kelime olup beylerbeylik ve sancak gibi anlamları da vardır. İlk Osmanlı döneminde genel olarak coğrafi bir birlik gösteren yerler “nahiye” olarak toplanmıştır ve XVI. yüzyılın sonlarına kadar sancağın bir alt birimi olarak yaygınlaşmıştır (Baykara:1988: 33-34; Şahin: 2006b: 306-307). Ayrıca aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye de nahiye denilmekteydi. Tek bir idari ünite olarak daimi ve sınırlandırılmış bir bölgeyi ifade ettiği gibi tek bir divan veya bölükten oluşan bir naiplik bölgesine de delalet edebilmekteydi (M.A. Ünal: 1999: 26).

Adana'daki nahiyeler sancağın bir alt birimi olarak kabul edilebilir. Yüreğir, Saruçam, Dünderlu ve Bulgarlı ve Hacılı nahiyelerinde hiçbir yerleşim merkezi görülmez; Karaisalı'da ise yalnızca kalelerde yerleşim görülür. Adana, Kımık, Ayas ve Berendi'de yerleşim merkezleri “nefs” diye isimlendirilmiş, konar-göçer cemaatler kaydedilirken nahiye tabiri kullanılmıştır. Bu nedenle Adana Sancağı'nda nahiyelerin konar-göçer nüfusun varlığına göre oluşturulduğu sonucuna varılabilir.

“Nahiye” terimi gibi “kazâ” teriminin de birçok anlamı vardır. Kazâ, kadının selahiyet mıntıkası olarak bir yönetim birimini gösterir. Kadılar mıntıklarındaki en önemli iskan yerinde oturduklarından orası kadılık merkezi, kazâ merkezi itibar edilmiş, kazâ da o iskan yerinin adıyla anılır olmuştur (Baykara:1988: 33; Shaw:1994:193). Böylece kazâ, hukuki bakımdan bir kadının yetki sahasını işaret eder (Şahin: 2006d:185). Kazalar bir taraftan ticari ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile yani çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği de ifade etmekteydi. Ancak hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın sırf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazâlar da mevcuttu. Bu tür kazâlar büyük ihtimalle Türk göçebe hayatının bir icabıydı (Akdağ:1979: 83). Fakat herhangi bir iskan yeri olmadan oluşturulmuş kazâlar vardır ki bu idari bölüm tamamen konar-göçerleri içerir. Belli bir bölgede nüfusun tamamı konar-göçerlerden oluşuyorsa ayrı bir kadılık teşkil edilmesi durumun icabıydı. Bu nedenle idari yönden “kazâ” statüsünü kazanmış birçok konar-göçer grup mevcuttur. Adana Sancağı'nda bu şekilde kazâ statüsünü kazanmış Karaisalı vardır.

Adana Sancağı'nda nahiye ve kazâ ayrımı 1519'da görülmemektedir. Bu dönemde sadece cemaatler ve mezraalar sıralanmıştır. Bu cemaatler daha sonra ayrı birer nahiye olarak ortaya çıkacak olan “ordu”lara bağlı konar-göçer teşekküllerdir. 1519 tarihli Tahrir Defteri, 1525 tarihli Tahrir Defteri'yle karşılaştırıldığında ordulara bağlı olmayan cemaatlerin, yani küçük teşekküllerin 1525'te Adana ve Yüreğir nahiyelerinde kayıtlı oldukları görülmektedir.

Adana Nahiyesi: Adana nahiyesi, şehir merkezi olan “nefs”in etrafını çevreleyen ekinliklerden oluşmaktaydı. Nahiyede konar-göçer nüfus bulunmaktaydı ve 1572 yılında bile burada bir köy nüfusu oluşmamıştı.

Yüreğir Nahiyesi: Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasında geniş alüvyon topraklar Yüreğir nahiyesini oluşturmaktadır. Günümüzün Karataş ilçesinin topraklarını da içine alarak güneyde Akdeniz'e kadar uzanır. Bu doğal sınırlar, Adana sancağında hudutları en kolay belirlenen nahiye olmasını sağlamıştır. Bu nahiyede de köy yerleşimi görülmemektedir. Nahiye içerisinde sadece mezraalar ve bu mezraaları ekmekte olan cemaatler kayıtlıdır.

Saruçam Nahiyesi: Adana'nın kuzeydoğusunda Kozan'a giden yol üzerinde bulunmaktadır (Altay:1965:36). Bu nahiyede de hiçbir yerleşik nüfus görülmemektedir, nüfusun tamamı konar-göçerlerden oluşmaktadır.

Dünderlu ve Bulgarlu Nahiyesi: Dünderlu, Hacılı ile Saruçam arasında (Sümer:1960: 28) Adana'nın kuzeyinde Seyhan nehrinin doğusunda kalan bölgedir. Onun kuzeyinde ise Bulgarlu bulunmaktadır (Kurt:1992: 39). Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesi de tamamen konar-göçer cemaatlerden oluşmuştur.

Karaisalı Nahiyesi: Karaisalı nahiyesi bugün de aynı adı taşımaktadır. Adana'nın kuzeyinde yer alan Aladağ ve Kızıldağ'ın güneyinde uzanmaktadır. 1525'te Karaisalı nahiyesinin aynı zamanda bir kazâ mıntıkası olduğu görülmektedir.⁸ Burada kalelerdeki Ermeni nüfus haricinde herhangi bir yerleşik nüfus görülmez yani nüfusun büyük çoğunluğunu konar-göçerler oluşturur.

⁸ TD 450, s.1. “Der kaza-i Karaisalı ma'a Hacılı...”.

Hacılı Nahiyesi: Hacılı, Adana'nın kuzeyinde Karaisalu ile Dünderlu arasındaydı. Buradaki konar-göçer gruplar 1519'da "ordu" olarak görülür. Köy yerleşimi ve herhangi bir yerleşim birimi bulunmaz.

Berendi Nahiyesi: Bu nahiyenin bugün Ceyhan ilçesinin tam güneyinde, batıdan, güneyden ve doğudan dağlarla çevrili yer olduğu anlaşılmaktadır (Sümer:1960:27). Burada konar-göçer nüfus azdır ve çoğunlukla köy nüfusu bulunur.

Ayas Nahiyesi: Ayas, İskenderun körfezinin kuzeyinde (Cevdet Paşa:1991:193) Akdeniz'in kıyısındadır. Kilikya'nın en eski şehirlerinden biri olup Yunanlılar tarafından kurulmuştur (Langlois:1947:67). Osmanlı döneminde ticari önemini kaybetse de eski tarihlerde önemli bir ticaret merkeziydi (Yavuz-Özmen: 2000: 291) ve arazisi çok bereketliydi (Cevdet Paşa:1991:193). Burada konar-göçer nüfus azdır ve köy yerleşimi görülür.

Kınık Nahiyesi: Bugünkü Ceyhan ile Osmaniye arasındaki kuzeyden Ceyhan ırmağının, güneyden kısmen alçak bir dağ silsilesinin çevirdiği geniş bir ovardır. XVI. yüzyılda Kınık'ın doğu hududu Gavur dağlarına ve kuzeydoğuda da Haruniye'nin güneybatısına kadar uzanıyordu. Bu yöre aynı zamanda kazâ olarak da XIX. yüzyılın ortalarına kadar Kınık adını taşımıştır (Sümer:1960: 24). Burada da Ayas ve Berendi'de olduğu gibi konar-göçer nüfus azdır ve köy yerleşimi görülür.

3.BÖLÜM

NÜFUS

Nüfus, hareket halinde durmadan değişen bir olaydır. Doğum, ölüm ve göç olayları neticesinde dünyada yaşayan insanların sayısı her an azalıp çoğaldığı gibi bu insanların yeryüzünde dağılışı da durmadan değişmektedir (Tanoğlu:1966:173). Bu nedenle nüfus hareketleri, toplumların biçimlenmesinde daima dinamik bir rol oynamıştır. Nüfusun etkileri tüm dünya tarihinde olduğu gibi Osmanlı tarihinde de açıkça görülebilir (Karpas:1985: 3).

Osmanlı dönemiyle ilgili XVI. yüzyıl nüfus araştırmalarında asıl kaynağı tahrir defterleri oluşturur. Fakat tahrir defterleri, nüfus sayımı yapmak üzere değil vergilendirilebilir yetişkin erkek nüfusu tesbit gayesiyle hazırlanmışlardır.⁹ Bu bakımdan defterlerde bülüş çağının üzerindeki evli veye bekar erkek vergi mükellefleri yazılıdır. Bunların yanında vergiden tamamen ya da kısmen muaf olan bazı kişi ya da gruplar da vardır. Ergenlik çağına gelmemiş erkek çocuklar, kız çocuklar ve kadınlar defterlerde hiç yer almadığı gibi, ortalama bir hanenin kaç kişiden oluştuğu hakkında da herhangi bir ipucu elde edilememektedir (İslamoğlu-İnan:199:61; Öz:1994: 517; 1999:41). Ö. Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği "5" katsayısı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiştir. Fakat bu rakamı az bularak "7" katsayısını kullananlar olduğu gibi, daha az olması gerektiğini düşünen bilimadamları da vardır (Göyünç:1979: 333). Tüm bu fikir ayrılıkları neticesinde biz bu çalışmada, haneyle ilgili şu ya da bu rakamı makul bulma yoluna gitmektense, nüfusla alakalı hesaplamalarda nefer sayısını tercih ettik.

3.1.TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE ADANA'DA KONAR-GÖÇER NÜFUS

1519 tarihinde Adana Sancağı'nda nahiyeler görülmez. Daha sonra nahiye olarak ortaya çıkacak Ordu-yı Hacılı, Ordu-yı Düandarlı, Ordu-yı Bulgarlı şeklinde büyük konar-göçer teşekküller olarak tahrir defterlerine kaydedilmişlerdir. Bir "ordu"ya bağlı olmadan yazılmış 89 cemaatte 2200 nefer kayıtlıdır. Bu cemaatlerin 1525 tarihli defterde genelde Adana ve Yüreğir nahiyelerine bağlı olduğu görülür. Ordu-yı

⁹ Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımıyla ilgili bilgiler için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı imparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.

Hacılı'da 16¹⁰ cemaatte 345 nefer, Ordu-yı Emir Meliklü'de 62¹¹ cemaatte 2143 nefer, Ordu-yı Dünderlu'da 22 cemaatte 658 nefer, Ordu-yı Bulgarlu'da 7 cemaatte 222 nefer ve Ordu-yı Karaisalı'da¹² 48 cemaatte 1324 nefer kayıtlıdır. Genel olarak bakıldığında Adana Sancağı'nda 1519 tarihinde 244 cemaat kayıtlıdır ve bunlara bağlı toplam 6892 nefer vardır.

Sancakta konar-göçer nüfusun yerleşik nüfusa oranını gösterebilmek için yerleşik nüfusu da ele alma ihtiyacı duyduk. Fakat 69 nolu Tahrir Defteri'nin eksik olması 1519'da, Adana'daki yerleşik nüfusu elde etmemize izin vermemektedir. Defterden elde edilebilecek tek yerleşik nüfus kalelerdeki Ermenilerdir. Buna göre Milvan ve En-Nahşa kalelerinde 77 nefer erkek nüfus kayıtlıdır (TD 69: 256-257).

1525 tarihinde Adana Sancağı'nın nahiyelere ayrıldığını görüyoruz. 1547 ve 1572 tarihlerinde kayıtlı olan "Dünderlu ve Bulgarlu" nahiyesi bu tarihte Adana'ya bağlı değildir. Adana nahiyesinde 44 cemaatte 1186 nefer, Yüreğir'de 122 cemaatte 3704 nefer, Saruçam'da 61 cemaatte 4479 nefer, Karaisalı'da 51 cemaatte 2401 nefer, Hacılı'da 22¹³ cemaatte 1041 nefer görülmektedir. Ayas'ta cemaat kaydına rastlanmazken Berendi'de 6 cemaate bağlı 182 nefer, Kınık'ta 26¹⁴ cemaate bağlı 684 nefer kayıtlıdır. Tüm bu verilerden 1525'te Adana Sancağı'nda 332 cemaate bağlı toplam 13 677 nefer sayısı elde edilmektedir.

Bu tarihte konar-göçer nüfusu Tahrir Defteri'ndeki veriler sayesinde yerleşik nüfusla karşılaştırabiliriz. Yerleşik nüfus Nefs-i Adana, Ayas, Berendi ve Kınık'ta bulunuyordu.

¹⁰ TD 69, s.93. Ordu-yı Hacılı'da "hane" ve "mücerred" verilmeyip yalnızca "50 nefer" olarak belirtilmiştir. Nüfus hesaplamalarımızda "nefer"i temel almamızın nedenlerinden biri de budur. Nitekim bazı diğer cemaatlerde de aynı örnekle karşılaştık. Çalışmamızın başlarında "nefer" in üçte ikisini "hane", üçte birini "mücerred" olarak belirlemeyi planlamıştık fakat daha sonra, bazı araştırmacıların benimsediği bu yöntemin de gerçeğe yakın olamayacağını kabul ettik.

¹¹ TD 69, s.106. Cemaat sayılarını belirlemede, bir yazılmış iki veya üç cemaati ayrı ayrı cemaatler olarak sayıya dahil ettik. Burada Ordu-yı Emir Meliklü'ye bağlı ve bir yazılmış "Alaaddinlü ve Minvaklu" cemaatleri iki ayrı cemaat olarak cemaatlerin sayısına eklenmiştir.

¹² TD 69, s. 259-260. Ordu-yı Karaisalı'ya bağlı olarak görünen ve Niğde Sancağı'ndan Adana Sancağı'na yaylaya gelen Bereketlü ve Eynellü cemaatlerinin nefer sayısı verilmemiştir. Bu nedenle cemaat ve nefer toplamına dahil edilmemişlerdir.

¹³ TD 450, s.287-288. 1519'da Ordu-yı Karaisalı'ya bağlı görünen Bereketlü ve Eynellü cemaatleri bu tarihte Hacılı'da bulunmaktadır. Fakat yine nefer sayısı verilmediği için cemaat ve nefer toplamına eklenmemiştir.

¹⁴ TD 450, s.369-383. Kınık nahiyesinde kayıtlı iki cemaatin nefer sayısı verilmemiştir. Bu nedenle cemaat ve nefer toplamına eklenmemişlerdir.

Genel olarak sancakta 13 677 konar-göçer nüfusa karşılık 3817 yerleşik nüfus¹⁵ bulunmaktaydı.

1547'ye gelindiğinde Tahrir Defteri 254'e göre Adana nahiyesinde 44 cemaatte 1009 nefer, Yüreğir'de 113 cemaatte 2358 nefer, Saruçam'da 72 cemaatte 4627 nefer elde edilmektedir. 1525 tarihinde kayıtlı olmayan "Dünderlu ve Bulgarlu" nahiyesi 1547'de 41 cemaat içinde 3126 nefere sahiptir. Diğer nahiyelere gelince, Hacılı'da 24 cemaatte 978 nefer, Karaisalu'da 77 cemaatte 2304 nefer, Berendi'de 7 cemaatte 123 nefer, Ayas'ta 3 cemaatte 63 nefer, Kınık'ta 21 cemaatte 562 nefer kayıtlıdır. Mahalle, köy ve kalelerde meskun olan Müslüman ve Gayr-ı Müslim yerleşik nüfus ise 3226 neferdir. Kısacası 1547'de 15 150 konar-göçer nüfusa karşılık 3226 yerleşik nüfus vardır.

İncelediğimiz son tahrir defterine göre Adana nahiyesinde 48 cemaatte 969 nefer, Yüreğir'de 119¹⁶ cemaatte 2231 nefer kayıtlıdır. Saruçam'da 77 cemaatte 6147, Dünderlu ve Bulgarlu'da 50 cemaatte 3328, hacılı'da 26 cemaatte 1312, Karaisalu'da 78 cemaatte 2764, Berendi'de 6 cemaatte 113, Ayas'ta 4 cemaatte 69 ve Kınık'ta 22 cemaatte 505 nefer kayıtlıdır. 1572'de genel olarak konar-göçer nüfusu yerleşik nüfusla karşılaştırdığımızda, 17 438 nefer konar-göçer nüfusa karşılık 3421 nefer yerleşik nüfus görmekteyiz.

Yukarıdaki sayısal verilerden XVI. yüzyıl boyunca Adana'da konar-göçer nüfusunda hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Bu sancakta yerleşik nüfus azalmışsa da genel anlamda hem Osmanlı topraklarında hem de Akdeniz dünyasında hızlı bir nüfus artışı meydana gelmiştir. Akdeniz coğrafyasındaki hızlı nüfus artışı ilk defa Braudel tarafından ortaya konmuştur. Ona göre 1500-1600 yılları arasında Akdeniz nüfusu aşağı-yukarı iki katına çıkmıştır (Braudel:1993:485-487). Türkiye'de Ö. Lütfi Barkan da aynı fikirdedir. Barkan:

¹⁵ Adana Sancağı'nda konar-göçerleri yerleşiklerle karşılaştırmamızda yerleşikleri Müslüman ve Gayr-ı Müslim ayrımına tabi tutmamayı tercih ettik.

¹⁶ TD 114, v.47a-49a. Misislü cemaati ve Od Kalesi'nde derbenci olan Yaman cemaati ayrı birer cemaat olarak kabul edildiler çünkü buradaki kişilerin cemaatlerden olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında "an Cemaat-i Toprak Viranı, an Cemaat-i Kayır Hanlu" vs. başlık altında, bazı cemaatlere bağlı olup Od Kalesi'nde derbencilik yapanlar da vardır. Bunların isimleri asıl cemaat içindeki isimlerle karşılaştırılmış ve aynı isimli olanlar ikinci bir defa nefer sayısına eklenmemiştir.

Bu devirde bütün Akdeniz memleketlerine has olan bu nüfus artışı hareketlerinden Türkiye'nin istisna edilebileceğini zannetmek mümkün değildir. Türkiye nüfusunda Sultan Süleyman tahrirlerinin yapıldığı devirden, yani XVI. asrın sonuna kadar hiç olmazsa % 40 nisbetinde artmış olması kuvvetle muhtemeldir, der (1953:16-17).

Yapılan birçok araştırma, Barkan'ın bu iddiasını kanıtlar niteliktedir. Bu araştırmalardan sadece kent nüfusunun değil kırsal nüfusun da hızla arttığı görülmektedir (Faroqhi: 2004: 236). Bu konuda yerleşiklerle konar-göçerleri karşılaştırdığımızda acaba hangisi daha hızlı bir nüfus artışı oranına sahiptir? Faruk Sümer'e göre, konar-göçer unsur hareket kabiliyeti sayesinde iç karışıklıklar, harpler, salgın hastalıklar vb. durumlara köylü ve şehirlilere nazaran daha az maruz kalmıştır. Bu sebeple onlar nüfus bakımından daha çok artmışlardır (1972: XXIV). İncelediğimiz tahrir defterleri hiç olmazsa Adana Sancağı için Sümer'in görüşünü desteklemektedir. Konar-göçerlerin bir sonraki tahrirlerde nefer sayıları önemli ölçüde artmıştır.¹⁷ Yerleşikler ise gittikçe azalmış ve son tahrirde çok az bir miktarda artmıştır. Bu artışa rağmen diğer yıllara göre, 1572'de toplam nüfus yüzdesi içinde en düşük orana sahiptirler. Konar-göçerlerin toplam nüfus içinde yüzdeleri 1525'te % 78, 1547'de % 82, 1572'de % 84'tür.

Sancağı, önemli konar-göçer nüfusun olduğu bazı yerlerle karşılaştıralım. Mesela İçel'de nüfusun büyük bir bölümü göçebelerden oluşmaktadır. XVI. yüzyılın son yirmi yılındaki nüfusları incelendiğinde, sancak nüfusunun % 60'ını kapsadıkları görülür (Çelik: 2000: 87-88). XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Konya Sancağı nüfusunun % 54.5'ini (Karadeniz:2000:191), Ankara Sancağı nüfusunun 1523-30 arası % 47.5, 1571 yılında % 49.2'sini oluşturmaktadırlar (Erdoğan: 2004: 111). Lazıkıyye (Denizli) Kazâsı'nda ise 1520'de % 35'ini, 1530'da yaya ve yamaklarla beraber % 31'ini ihtiva etmektedirler (Gökçe: 2000: 308-309).

¹⁷ Yapılan bazı araştırmalar, Anadolu'nun birçok yerinde konar-göçer nüfusun arttığını göstermektedir. Bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003, s.169; Faruk Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI (1950), s.448; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.166. Buna karşın konar-göçer nüfusunda önemli bir azalma görülen yerler de vardır. Bkz. Abdüllatif Armağan, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nda Konar-Göçerler: Sosyo-ekonomik ve Demografik Durumları", (Ed. Hayati Beşirli, İbrahim Erdal), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler*, Phoenix, Ankara 2008, s. 121-122.

Görüldüğü gibi Adana Sancağı, konar-göçerlerin çok yoğun olduğu bilinen yerlerden daha fazla konar-göçer nüfus içermektedir. Bazı yerlerde bu nisbet azalırken Adana'da sürekli bir artış göstermiştir. 1525'ten 1572'ye kadar nefer sayısında artış oranı % 27'dir. Bunun nedenleri üzerinde durmamız gerekmektedir.

3.1.1.Göç

Bizce ilk tetkik edilmesi gereken konu “göç”tür. Genel anlamıyla göç, isanların yaşadıkları yeri terk edip kısa süreli veya devamlı surette yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir (Gümüştü: 2004: 231). Göçe bağlı değişimler çok önemlidir, bir bölgenin nüfusunu doğal artış dışında aşırı derecede şişirebilirler (Arslan: 2001: 82). Göç, doğal bir büyüme olmadığı için geldiği yerin nüfusunu arttırırken terkettiği yerin nüfusunu da azaltır. Tarihi sadece seçtiği bölgeyi çalıştırır, buradaki aşırı nüfusu bir taşma olarak yanlış şekilde yorumlayabilir (Erder:1975: 289). Nitekim Halil İnalçık'ın bir çalışmasında göçe bağlı olarak ortaya çıkan nüfus taşması örneklerini görebiliriz. İnalçık 1520-1580 arası Anadolu Eyaleti'nde konar-göçer nüfusun aşırı artışının sebebinin Doğu Anadolu'dan buraya gerçekleşen göç olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca nüfus Teke ve Menteşe'de düşüşe geçerken Biga ve Saruhan'da % 20 artmıştır (İnalçık:1993:103-106). Konar-göçerlerin herhangi bir yerdeki nüfusa bu derece etki etmeleri onların hayat tarzlarından ileri gelmektedir. Ö. Lütfi Barkan, konar-göçerlerin hareketli yapıları ve yer değiştirme kudretlerinin insanı hayrete düşürecek bir düzeyde olduğunu söyler (Barkan:1951-52: 65-66). Göçün onlar için ne kadar önemli olduğu çocuklarına verdikleri “Göç Eri” isminden de anlaşılmaktadır (Kurt: 2005: 75).

Tahrir defterleri göçler konusunda fazla bilgi vermez (Gümüştü: 2004: 232) fakat biz mümkün olduğu ölçüde verileri değerlendirerek bazı görüşler öne sürmeyi deneyeceğiz. Ele alınan yıllarda bir önceki sene kaydı olmayıp yeni kaydedilen cemaatler incelenmiştir. Yeni kaydedilen cemaatlerin göç ettiği varsayılacaktır. Fakat bu noktada, daha önce kaydedilmiş cemaatlerden ayrılarak yeni birer cemaat olanlar bu gruba dahil edilmeyecektir. Ayrıca göç ettiği varsayılan cemaatler içinde aslında Adana Sancağı'nda bulunup da bir şekilde deftere geçirilememiş cemaatlerin olması kaçınılmazdır.

1525'te yeni kaydedilmiş 132 cemaat görülmektedir; bunlardan 24'üne "haric ez defter" ibaresi düşülmüştür. Adana nahiyesinde iki yeni cemaat varken Yüreğir'de sayı 67'dir. Hacılı'da "*der Cemaat-i Nernak*"ta (TD 450: 270) "haric ez defter" ibaresine raslanmaktadır. Karaisalı'da bulunan "*Cemaat-i Nernak*"tan (TD 450: 247)¹⁸ ayrılarak yeni bir cemaat başlığıyla Hacılı'da kaydedilmiş olması muhtemeldir. 1525'teki Kınık nahiyesindeki cemaatlerin adlarına 1519 tarihli defterde rastlamıyoruz.¹⁹ Bu cemaatleri göç olgusu içinde ele almak uygun değilmiş gibi görülebilir fakat Adana'da ilk defa kaydedildikleri için bu bölüme dahil edilmişlerdir.

1547'de sancakta 90 yeni cemaat²⁰ görülmektedir. Bunlardan yedi tanesinde "haric ez defter" ibaresi bulunmaktadır. Bazı cemaatlerin bir sonraki tahrirde başka nahiyelere kaydedildikleri görülüyor. Örneğin 1525'te Yüreğir nahiyesine bağlı üç cemaat, 1547'de Saruçam nahiyesine bağlıdır (TD 254: 158,164,173). Sancağa nereden geldikleri açıkça yazılan cemaatler de vardır. Saruçam nahiyesinde "*Cemaat-i Hacılı*" Karaman'dan (TD 254: 146), Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesinde "*Cemaat-i Emanlu*" Rum Vilayeti'nden gelmişlerdir (TD 254: 216). Karaisalı'da iki cemaatin de göç ettiğine kesin gözüyle bakılabilir. Aslında bunların İran'dan geri dönen cemaatler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1525 tarihli defterde bu iki cemaatin Kızılbaz (surhser şodend) olduklarına dair not bulunmaktayken²¹ 1547 tarihli defterde bu cemaatlere tekrar rastlıyoruz.²² Ayas nahiyesinde üç yeni cemaatle karşılaşırız. Fakat bunların ikisini göç etmiş varsaymıyoruz çünkü yine aynı nahiyede 1525'te köy iken²³ 1547'de tekrar konar-göçer hayata geçmişlerdir.²⁴

1572'de Adana'ya göç eden 20 cemaatle karşılaşırız. Adana nahiyesindeki iki cemaatten biri "*Perakende-i Bozdoğan-ı Gülnar*"dır (TD 114: 22b). "Gülnar" adından bu cemaatin İçel'den geldiği anlaşılmaktadır. İçel'den muhtelif dönemlerde

¹⁸ Karaisalı'ya bağlı bu cemaatte de "haric ez defter" ibaresi bulunmaktadır.

¹⁹ Bu sebeple Kınık nahiyesinin 1519-1525 arası bir tarihte Adana Sancağı'na bağlanmış olduğu akla gelmektedir.

²⁰ "Dünderlu ve Bulgarlu" nahiyesinin 1525'te Adana Sancağı'nda olmaması sebebiyle bu nahiyeye için cemaatler, 1519 tarihli defterdeki cemaatlerle karşılaştırılmış ve ilk defa 1547 tarihinde kaydedilenler temel alınmıştır.

²¹ TD 450, "*Cemaat-i Ali Beylü*", s.236; "*Cemaat-i Lala*", s.238.

²² TD 254, "*Cemaat-i Ali Beylü*", s.261; "*Cemaat-i Lala*", s.264. Ali Beylü cemaati 1525'te 70 nefer iken, 1547'de 28 neferdir. Bu da bize cemaatin sadece bir kısmının geri döndüğünü göstermektedir. Ayrıca geri dönenler yine eski mezraalarını, "Serpene"yi ekmeye devam etmişlerdir.

²³ TD 450, "*Karye-i Keçilü*", s.301; "*Karye-i Aflah*", s.302.

²⁴ TD 254, "*Cemaat-i Keçilü*", s.309; "*Cemaat-i Aflah*", s.318.

Çukurova'ya Türkmen göçlerinin vuku bulduğu ve bunların arasında Bozdoğanlıların da olduğu bilinmektedir (Demir: 2000:20; Sümer:1972:180-181). Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesinde yeni kaydedilen “*Perakende-i Cemaat-i Ordu-yı Hüseyin Beylü*”nün (TD 114:105a) “*Ordu-yı Hüseyin Bey*”den (TD 114: 90b) ayrıldığı düşünülebilirdi lakin perakende cemaatin yanına düşülmüş “*der liva-i Karaman, der kaza-i Niğde ve Aksaray*” notundan göç ettikleri kanısına varılmaktadır. Nitekim XV. yüzyılda hem Dünderlu hem de Bulgarlu aşiretlerine mensup mühim kolların Niğde'ye göç edip orada oturdukları görülür (Sümer:1963: 29).

Tetkik edilen bölgede göç konusu iki açıdan incelenebilir: Gelen göçler ve giden göçler (Demir: 2011: 54). Yukarıda, gelen göç konusuna değinilmiştir; şimdi ise giden göç, yani sancağın nüfusunu azaltması yönünden incelenecektir.

Adana Sancağı'nda, dışarıya göç vermesi yönünden ilk ele almak istediğimiz nokta Kızılbaş göçleridir. 1525 tarihli tahrir defterinden beş cemaatin Kızılbaş oldukları, yani İran'da Safevilere katıldıkları anlaşılmaktadır.²⁵ Bu Türkmen cemaatlerinin hepsi Karaisalı nahiyesindedir ve nahiyedeki konar-göçerlerin Varsaklardan oldukları bilinmektedir (Bilge: 2010: 368; Sümer:1999: 49-50). Türklerin Anadolu'dan İran'a göçü XVI. yüzyıl boyunca sürmüştür (Tapper: 2004: 83-84,142). Göçlerin ana sebeplerinden biri gayr-ı âdilâne bir icraatın uygulanmasıdır (Sümer:1999:71). Vergilerin ağırlığından şikayetçi olan aşiretlere bir de tahsildar zulmü eklenince bazı aşiretler İran'a yönelmiştir (Gündüz: 2007: 63). Sancakta Tahrir Defteri'ne kayıtlı bu beş cemaatten başka cemaatlerin de İran'a gitmiş olması muhtemeldir.

1525'te Yüreğir nahiyesine kayıtlı “*Cemaat-i Avşarlar Şarkluyan*” Haleb'e bağlanmıştır (TD: 450:118). Bu tarihte üç cemaatin perakende olduğu görülmektedir. 1519'da kayıtlı “*Cemaat-i Yukarılu*” (TD: 96: 34) daha sonraki tahrir defterlerinde görülmemektedir.

1547'de bulunamayan veya perakende (dağılmış) olmuş 7 cemaat vardır. Bunların dördü Yüreğir, 3'ü Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesine bağlıdır.²⁶ Önceki tahrirde kaydedilip 1547'de tahrire geçmeyen bir hayli cemaatle karşılaşmaktayız. Savaşlar ve iç

²⁵ TD 450, “*Cemaat-i Diğer Eymir İlyaslı*”, s.222; “*Cemaat-i Ali Beylü*”, s.236; “*Cemaat-i Mordeşlü*”, s.237; “*Cemaat-i Derbendciyân*”, s.238; “*Cemaat-i Lala*”, s.238.

²⁶ TD 254, “*Cemaat-i Arık Hacılı*”, s.112; “*Cemaat-i Runkuş*”, s.112; “*Cemaat-i Çamurlu*”, s.112; “*Cemaat-i Paşa Kocalu*”, s.219; “*Cemaat-i Kara Hamzalı*”, s.219; “*Cemaat-i Kara Ömerlü*”, s.219.

karişiklikler, nüfus değişimine etki edebilmektedir (Cipolla:1980: 93-95; Erder: 1975: 294). Bu nedenle 1547'den önce Adana'da meydana gelen olaylara bir göz atmakta yarar vardır.

Osmanlı ordusu Macaristan sorunuyla meşgulken 1526-1529 arasında özellikle Dulkadirli ve Ramazanoğlu topraklarında ayaklanmalar olmuştur. Bunlar Osmanlı ülkesine son on yıl içinde katılan ve Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerdir. Bu ayaklanmalar, Osmanlı'nın sıkı yönetimi ile Türkmenlerin geleneksel serbest yaşam biçiminin çarpışması olarak görülebilir (Kunt:2009:126). 1527'de Karaisalu Türkmenlerinden Safevilerin dâisi Veli Halife ve Domuz Oğlan ve Tarsus'ta Yekçe Bey isyanları meydana geldi. 1529'da ise Kızılbashlardan Seydi ve kendisine katılan İnciryemez lakablı kişilerin isyanı ortaya çıktı. Bunların isyanı Ramazanoğlu Piri Bey tarafından bastırıldı (Uzunçarşılı: 2006: 246-248). Meydana gelen bu isyanların bazı cemaatlerin Adana dışına göç etmesine neden olma ihtimalleri vardır. 1525 tarihli defterde olduğu gibi 1547 tarihli defterde "surhser şodend" (Kızılbash oldular) ibaresine yer verilmesi de, İran'a gidenlerin olduğu tahmin edilebilir. İran'ın yanında ayrıca Anadolu'nun daha güvenli bölgelerine de göç etmiş olabilirler. Mesela Jennings, 1550-1583'te Kayseri nüfusunun % 134'lük aşırı bir büyüme gösterdiğini, bu büyümenin doğal yollardan meydana gelemeyeceğini ve bunun ancak dışarıdan göç alarak mümkün olabileceğini iddia etmiştir. Ona göre bu göç, Osmanlı ve Safevilerin ölüm-kalım mücadelesinin kilitlendiği yer olan doğudan gelmiştir (1976: 31).

3.1.2. Salgın Hastalıklar

Nüfusun azalmasına neden olan diğer bir etmen salgın hastalıklardır. 1572-1589 arası büyük bir veba salgını olmuş ve bu salgından Mısır, Kuzey Afrika ve Balkanların yanısıra Anadolu da etkilenmiştir (Panzac: 2002: 4). Nitekim 1572'de Alem Beylü Cemaati iki kişi haricinde, veba nedeniyle ortadan kalkmıştır (TD 114: 27a). İncelediğimiz Tahrir Defterlerinde, vebayla ilgili tek örnek olsa da bunun tedkik edilmesi gerektiğine inanmaktayız. Salgın hastalıklardan olan veba, konar-göçer nüfusu ne derece etkilemektedir? Hareketli yaşam tarzları nedeniyle yerleşiklere nazaran hastalıklardan daha iyi korunabilirler mi? Hastalığın yayılmasında aracı rolleri var mı?

Veba, Anadolu’da sadece yerleşikleri değil konar-göçerleri de etkilemiştir (Düzbakar: 2003: 69; McCarthy: 2002: 98). Fakat konar-göçerlerin yaşam tarzları nedeniyle salgın hastalıklara daha az maruz kaldıkları düşünülebilir. Vebanın olduğu yerden hemen kaçabilir, dahası ölmekte olanları veya ölenleri yolda bırakabilirler. Bu, onlara salgından korunma olanağı verecektir. Diğer bir ilginç etmen de at ve keçilerin kokusunun veba taşıyan pireleri uzak tutmasıdır. Ana geçim kaynağı bu hayvanlar olan konar-göçerler bu yönden de korunmuş olacaklardır (Erder:1975: 293). Genel olarak bakınca konar-göçerlerin vebaya yakalanma olasılıkları yerleşiklere göre daha azdır. Doğal olarak bu hastalığı yaymaları ihtimalinin de düşük olması beklenir. Ancak Daniel Panzac’a göre tam da bu nedenden dolayı hastalığı yaymaya neden olurlar.

Göçebeler yazın içteki dağlara, kışın kıyı bölgelerine düzenli olarak göçerler. Çadırlarını yazın yaylada, demek ki veba odağının bulunduğu bölgelerde kurarlar. Kışın ise yerleşiklerle ilişkiye geçerler. Vebanın bulaşması ve yayılmasında göçebelerin rollerinin önemli olduğu çekici bir hipotezdir (1997:99).

İncelediğimiz Tahrir Defterlerinde herhangi bir veri olmasa da Adana’da nüfus üzerinde çok büyük bir etkisi olan sıtmaya değinmeden geçmek istemedik. Sıtma Adana’da ilk çağlardan (Kara:1989:116) XX. yüzyıla kadar görülmektedir. Bu kadim hastalığa neden olan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin ortaya çıkardığı bataklıklardır (Eberhard:1953: 38). Suraiya Faroqhi, Çukurova’da sıtmanın yerleşikleri dahi yazı yaylada geçirmeye zorladığını ifade eder (2004: 38). Bu hastalığın konar-göçer nüfusa etkisine örnek olarak Yayıcı Yörüklerini verebiliriz. Dulkadirli Türkmen grupları içinde bulunan Yayıcı Yörükleri 1691 iskanında Adana ovasına yerleştirildiler. Burada sıtmadan kırılmaya başlayınca Anadolu’nun birçok bölgesine dağıldılar. Bir kısmı Torosların en sapa köşelerine sığınırken, bir kısmı da Karesi Sancağı’na gitti (Ayhan:1999: 95). Sıtmanın Adana’da olduğu gibi Anadolu’nun (Şehsuvaroğlu:1963: 559) diğer bölgelerinde de nüfusa olumsuz etkileri bilinmektedir.²⁷

3.1.3. Yaylak-Kışlak Hareketi

Nüfus değişimine etki eden sebeplerden biri de tahririn yapıldığı mevsimdir çünkü Türkmenlerin yaylak-kışlak hareketi sebebiyle bazı cemaatlere ulaşamamaktadır

²⁷ Bkz. Osman Gümüştü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, TTK, Ankara 2001, s.175; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, TTK, Ankara 1999, s.70.

(Bilgili: 2001: 338). Örneğin 1548’de Yeni-İl Türkmenlerinin nüfus bakımından az bir yekun teşkil ettiği görülmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri konar-göçer bir hayat yaşayan Yeni-İl Türkmenlerine mensup cemaatlerin tahrir esnasında Yeni-İl’de bulunmamış olmasıdır (Şahin:1980: 286-287). Yaylak ve kışlaklara hareket, konar-göçerlerin hayatının temeliydi (Bosworth: 2000: 301; Halaçoğlu: 2009: C.I: XVIII). Mevsimden mevsime yapılan bu göç, hayvanların otlatılması ile doğrudan alakalıydı. Konar-göçerler bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte hayvanlarını otlatacak “yaylak” mahaline doğru hareket ederlerdi. Kış aylarında ise iklim bakımından ılıman olan Anadolu’nun güneyindeki “kışlak” mahallerine giderlerdi (Seyirci: 2000: 4; Şahin: 1999: 138). Akdeniz kıyısında Antalya (Ercenk:1996:135) ve İçel’de (Çelik: 2000: 84) olduğu gibi Adana’da da aynı durum görülmektedir. Sancaktaki cemaatlerin çoğu yakın mesafelerde dolaşırken (Faroqhi: 2004: 274) oldukça uzak yerlere gidenler de vardı (Şahin:1980:155-156, dipnot 29).

1519’da Niğde’den Adana’ya gelen iki cemaatin yanı sıra Adana’da, komşu sancaklarda ekinlikleri olan cemaatler de vardı. Bu tarihte 5 cemaat Tarsus Sancağı’nda, 25 cemaat de Sis Sancağı’nda mezraalara sahipti. 1525’te yine 5 cemaatin Tarsus’ta mezraaları, 24 cemaatin de Sis’te mezraaları vardı. 1547 ve 1572 tarihli defterlerde Adana’daki mezraaları, hem Adana’ya kayıtlı cemaatlerin hem de başka sancaklardan gelen cemaatlerin ektiği anlaşılmaktadır. Adana’ya kayıtlı olmayan bu cemaatlerin kimisinin adı açıkça yazılmışken²⁸ bazıları için ise “*haricden dahi ziraat ederler*”²⁹ ibaresi kullanılmıştır. Benzer durumlar 1572 tarihli defterde de mevcuttur.

Özet olarak Adana Sancağı’na başka sancaklardan cemaatler geldiği gibi, Adana’ya bağlı cemaatler de farklı yerlere yaylak veya kışlağa gitmektedirler. Bu oldukça hareketli gidiş-gelişler doğal olarak nüfus yoğunluğunu etkilemektedir. Öyle ki Adana Sancağı’nın kendi cemaatleri bile bazı tahrirlerde kayıt altına alınamamaktadır.

²⁸TD 254, s.239. “*Mezraa-i Güzleğan , Ürgüd Şeyhoğlu ve Çalıklu Cemaati ziraat eder*”. Ürgüd Şeyhoğlu Cemati bu tarihte (1547) Karaisalı nahiyesinde sayfa 280’de kayıtlıken , Çalıklu Cemaati’nin Adana Sancağı’nda kayıtlı olmadığı anlaşılmaktadır; TD 254, s.218. Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesine bağlı Bedirhan mezraasını Tatık ve Ömer Hacılu cemaatleri ziraat ederler. Ömer Hacılu cemaati adı geçen nahiyeye bağlıken (sayfa.190), Tatık cemaatinin ise sadece TD 69, sayfa: 179’da kayıtlı olduğunu görüyoruz. Yaptığımız bir tetkik sonucunda bu cemaatin TD 969, sayfa:78’de (sene 1525-1526) Adana Sancağı’na kayıtlı olduğunu tesbit ettik. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*,C.V, Ankara 2009, s.2177.

²⁹ TD 254, s.114. Mesela Saruçam nahiyesinde “*Mezraa-i Cellad Viranı, Runkuş cemaati ve bazı haricden dahi ziraat eder*”; TD 254, s.174. Yine Saruçam nahiyesinde “*Mezraa-i Çetr Gümüş, Dedelü ve hariçten ziraat ederler*”.

3.2. NÜFUSUN NAHİYELERE GÖRE DAĞILIMI

Yaptığımız incelemeler sonucunda konar- göçer nüfusun Adana Sancağı nahiyelerinde farklı yoğunluklara sahip olduğunu gördük. Nüfusun dağılışında coğrafya önemli bir belirleyici role sahiptir (Arslan: 2001: 83). Beşeri ve fiziki unsurlar bölgenin şahsiyetini verecek şekilde birbirine örülmüştür (Tunçdilek- Tümertekin:1959:1). Bir sahada insan ile doğal ortam arasındaki etkileşimin en iyi göstergelerinden biri de oradaki insanların nereden nasıl faydalandığıdır (Gümüşçü: 2001:167). Vryonis, Türkmenlerin Anadolu'ya yerleşmesinde özel coğrafi şekillerin hayati bir rol oynadığını belirtmektedir (1975: 43). Gerçekten de Doğu ve Güneydoğu Anadolu (M. A. Ünal:1999: 22), Orta Anadolu, Marmara, Ege ve Adana'nın da içinde bulunduğu Akdeniz (Vryonis:1975: 43), konar-göçer Türkmenler için uygun coğrafyalardır. Adana nahiyeleri Yüreğir, Saruçam, Dünderlu ve Bulgarlu, Hacılı, Karaisalu, Ayas, Berendi ve Kınık'ın ismine baktığımızda bir nokta dikkati çekmektedir. Bu nahiye adları, konar-göçer Türkmenlerin mensup olduğu boyların veya bu grupların başındaki boybeylerinin adlarını taşımaktadır (Şahin: 2006d:193). Böylece onların Adana'nın fethinde ve iskanında ne kadar büyük bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır (Aşık Paşazade:1332: 225-227).

Sancakta, Yüreğir, Saruçam, Hacılı ve Dünderlu ve Bulgarlu nahiyeleri tamamen konar-göçer nüfustan oluşmaktadır. Yani bu nahiyelerde tahrir defterlerine göre hiç bir yerleşik nüfus yoktur ve konar-göçerler, her bir nahiye nüfusunun % 100'ünü ihtiva etmektedirler. Nahiyelerin coğrafi yapısına baktığımızda Saruçam, Hacılı ve Dünderlu ve Bulgarlu'nun dağlık olduğunu görmekteyiz. Yüreğir nahiyesi ise coğrafi açıdan bu nahiyelerin tam aksi bir özellik sergilemesine rağmen tamamen konar-göçer nüfustan oluşmaktadır. Bunun nedeninin bataklıklar olması muhtemeldir. Yüreğir ovası yazın bataklıklarla kaplıdır ve kışın konar-göçerler tarafından kışlak olarak kullanılmaktadır (Sümer:1963: 23). Yukarıda adı geçen nahiyeler incelediğimiz son Tahrir Defteri'nde, yani XVI. yüzyılın sonlarına doğru bile % 100 konar-göçer nüfusa sahiptir. Karaisalu nahiyesi ise kaledeki Ermeniler haricinde tamamen konar-göçerlerden oluşmaktadır. Konar-göçer nüfusu en az olan nahiyeler Ayas, Berendi ve Kınık'tır. Buralar da Yüreğir gibi düzlüktür. Büyük konar-göçer teşekküller Dünderlu ve Bulgarlu, Saruçam,

Karaisalı ve Hacılı nahiyelerinde; küçük cemaatler ise Adana ve Yüreğir nahiyelerinde toplanmıştır.

3.3. KONAR-GÖÇER CEMAATLERDE SOSYAL TABAKALAŞMA

Osmanlı toplumunda yaşadıkları hayat tarzı bakımından iki ana kısmından birini oluşturan konar-göçerler (Şahin: 2006d:185), tıpkı yerleşikler gibi sosyal tabakalardan oluşmuştur. Tahrir Defterlerinde karşılaşılan bilgiler dahilinde onların askeri ve reaya ayırımına tabi tutuldukları gösterilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Askerîler

3.3.1.1. Sipahiler

İmparatorluğun klasik döneminde Osmanlı ordusunun en büyük bölümünü eyaletlerdeki timarlı sipahiler oluştururdu. Sipahi, gelir kaynağı olan köyde yaşardı. Böylece aynı olarak ödenen ürün vergisi öşrü de kolayca toplayabilirdi (İnalçık: 2005:112). Timarlı sipahiler her sancakta bir kısım bölüklere ayrılmışlardı. Her bölüğün subaşı denilen çeribaşları ile bayrakdar ve çavuşları vardı. Timarlı sipahilerden her on bölük (bin kişi) bir alaybeyinin kumandası altında bulunurdu (Halaçoğlu:1996: 57). Alaybeyleri de sipahileriyle birlikte kendi sancakbeyinin, onlar da eyalet valisi olan beylerbeyinin kumandası altında sefere giderlerdi (Uzunçarşılı: 2006: 596).

Timarlı sipahiler, sadece Osmanlı kullarından veya yerleşiklerden değil ayrıca konar-göçerler içinden de göreve alınıyorlardı (Çağatay:1947: 487). Mesela Osmanlı, Akkoyunlu Türkmenlerini Safevilere karşı sınırda sipahi olarak yerleştirmiştir (Miroğlu:1975:31). Karaman'da kendi beylikleri zamanında timar sahibi olanlar, Osmanlı yönetimine geçince aynı statülerini devam ettirmişlerdir (Beldiceanu:1985: 20; İnalçık: 2005:120; 1954:118;). 1522'de Osmanlı'ya katılan Dulkadirli topraklarında çıkan isyanların nedeni sipahilerin eski dirliklerinin kesilmesiydi. Dulkadirli sipahilerine eski dirliklerinin verileceği vaadedilince isyan bastırılabilmişti (Yinanç: 2002: 813).

Ramazanoğlu Beyliği'nin eski toprakları olan Adana Sancağı'nda da konar-göçerler arasında sipahileri görmekteyiz. 1519 tarihli defterde sipahi kaydına rastlamamız o dönemde sipahilerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim 1525 tarihli defterde,

cemaat nüfusu içinde 5 sipahi, 25 sipahizâde ve bir emekli sipahi³⁰ kaydedilmiştir. 1547 tarihli defterde sipahileri göremiyoruz fakat 54 tane sipahizâdeyle karşılaşırız. 1572 tarihli defterde yine hiçbir sipahi göremezken 88 tane sipahizâde ve 19 tane veled-i sipahizâde'yle karşılaşmaktayız.

3.3.1.2. Nökerler

“Nöker” kelimesinin Oğuz ve Türkmen toplumları arasında yaygılaşması, muhtemelen Moğol istilasından sonraya dayanmaktadır (Agacanov: 2003:177; Caferoğlu:1952: 256). Moğol tarihine dair kaynaklar nökerleri, maiyyet muhafızları, yani kavim ve kabile başbuğları yanında asker olarak hizmet eden şahıslar biçiminde zikrediyorlar (Vladimirtsov:1987:133). Osmanlılar ise bu terimi sefer sırasında bazı timarlılara refakat eden kimseleri ifade etmek için gulam ve oğlanla aynı anlamda kullanmaktaydılar (Beldiceanu:1985:92). Ahmet Caferoğlu'nun “nöker” ve “nökerzâde”lerin sadece Doğu Anadolu'ya mahsus olduğuna dair iddiası (1952: 253) doğru görünmemektedir. “Nöker” terimine İç Anadolu'da (Koç:1989: 66-68), Balkanlarda (İnalçık:1987: 6,7) ve Güney Anadolu'da da rastlanmaktadır.

1519'da nöker kaydına rastlanmamaktadır. 1525'te konar-göçer cematler içinde toplam 34 nöker vardır. Bunların 28 tanesi Adana sancakbeyinin nökerleridir. Bu da bize, cemaatlerden bazı şahısların Ramazanoğulları beylerine hala hizmet ettiğini ve askeri sınıfa mensup olduklarını gösterir. 1547'de konar-göçer cemaatler içinde hiçbir nöker kaydı yok iken, tüm Adana Sancağı'nda sadece nefis-i Adana'da iki mahallede birer nöker görülmektedir. 1572'de ise nöker kaydına rastlamıyoruz. Bu durum, “nöker” tabirinin izlerinin Osmanlı bürokrasisinden tamamen silinmesi görüşüne uygundur (Günel: 2007: 216).

3.3.1.3. Kethüdalar

Kethüda, şehirlerde, köylerde ve konar-göçer toplulukların başında, halkın arasından seçilerek devlete yardımcı olan kişidir. Halkın önderi ve temsilcisidir (Baykara:1988: 39). Bu kişilere, başında oldukları gruplara uygun olarak mahalle kethüdaları, köy kethüdaları ve cemaat kethüdaları deniyordu. Kethüdalar içinde derecesi en yüksek olanı şehir kethüdalarıydı (Akdağ:1979: 408). Cemat kethüdalarına baktığımızda ise

³⁰ TD 450, s.30. “Halil veled-i Saru Halil, sipâhi-i mütekâ'id”.

çok etkili olduklarını görüyoruz. Kethüdaların cemaat mensuplarının vermekle mükellef oldukları vergilerin toplanmasında, ilgililere teslim edilmesinde ve birimlerindeki idari düzenin sağlanmasında sorumlulukları büyüktü (Şahin: 2006a:173). Nüfusça kalabalık cemaatlerin başına birden fazla kethüda tayin edilebiliyordu çünkü hareketli bir hayat yaşayan konar-göçer grupları ve özellikle büyük grupları, idare ve kontrol etmek ve bunlardan sıhhatli vergi toplamak o kadar kolay bir iş değildi (Şahin:1999:137).

Adana Sancağı'nda bölgenin ele geçtiği üçüncü senede bile büyük konar-göçer teşekküllerin başında kethüdaları görmekteyiz. 1519'da tahrir defterine kayıtlı 11 tane kethüda vardır. 1525'te cemaatlerin başında 4 kethüda görülmektedir. Diğer Saru Hamzalu cemaatinin içinde de bir kethüda vardır fakat bu kethüdanın derecesinin çok daha yüksek olduğu "*kethüdâ-yı nâhiye-i şehir*" (TD 40:18) ibaresinden anlaşılmaktadır. 1547'de 13 cemaat kethüdası varken 1572'de bu sayı 40'a ulaşmaktadır.

3.3.2. Dini Statüde Olanlar

3.3.2.1. Kadı ve Kadı Nâibleri

Kadılar Osmanlı'da halkın hükümetle münasebetlerini tanzim bakımından baş otorite kabul edilmişlerdir. Bu vaziyet, kadılık mansıbının hükümdar tarafından şahsen tevcih olunması lazım geldiği hakkındaki umumi kaidenin sebeplerini de izah etmektedir. Kazâ merkezi olan şehir veya kasabanın bütün beledi işlerinin de mercii olan, bir taraftan hakim ve diğer taraftan mülkî amir bulunan kadının oturduğu dairesi bir meclis salonu halindeydi (Akdağ:1979:302-303; Baykara:1988:37; Miroğlu:1975:27-28; Shaw:1994:194). Ayrıca birbirinden yaşadıkları bölgelere göre ayrılan ve mali bakımdan bir vergi dairesine bağlanan konar-göçer gruplardan kazâlar teşkil edilerek (Şahin: 2006d: 197), bunların kazaî ihtiyaçları için müstakil kadılar tâyin edilmekteydi (Orhonlu:1987: 20). Buraya atanan kadılar gezici durumda görev yaparlardı (Baykara: 2002:120). Cemaat kadılarının aşiretlerin teftişini yapmak ve fakir düşmüş kişilerin ödemeleri gereken vergi miktarını tahammüllere göre paylaştırmak, aşiretlerin devlet ile münasebetlerini düzenlemek gibi görevleri vardı (T. Gündüz:2007:45).

İncelediğimiz Tahrir Defterlerinde cemaatler içinde kadılarla ilgili bilgiye sadece 1525'te rastlamaktayız. Karaisalu'ya bağlı Güvenç cemaatinde kazâdan feragat etmiş

bir kadı (TD 450:228) ve bir de kendi cemaati Mordeşli'yle birlikte İran'a kaçmış bir kadı kaydıyla karşılaşmaktayız.

Kadının vazifelerini görebilmek için ona yardımcı hizmetli kadrosu vardı. Bunlardan biri de kadı nâibidir. Mahkemede değil de yerinde hallolması gereken ve tahkikat, keşif gibi işleri icabettiren hallerde kadı, mahkemeden her zaman ayrılamayacağına göre, namına bu işleri yapmak için kendisi tarafından tayin olunan nâibleri vardı (Akdağ:1979: 403). Adana'da sadece 1525'te kadı nâibi kaydına rastlanmaktadır. Biri Kınık'ta bir mahallede (TD 450: 354) diğeri ise Karaisalı'da Şeyh Mehmedlü cemaati içindedir (TD 450: 214).

3.3.2.2. İmam ve Hatibler

Adana'da cemaatler arasında imam ve hatibleri de görmekteyiz. İmam ve hatib gibi daha ziyade umuma hitap eden ve o zamanların hakiki birer öğretmenleri olan bu şahıslar, en ufak cemaatlerde bile bulunmaktaydı (Demirtaş:1949: 342, dipnot 4). 1519'da konar-göçer cemaatler içinde 64 imam vardır. 1525'te 178 imam, 1547'de 95 ve 1572'de 88 imam görülmektedir.

Hatiblerin ise imamlardan ayrı bir yeri vardı (Pedersen: 2001: 365). 1519'da konar-göçerler arasına hatib kaydı yok iken 1525'te 1 tane, 1547'de 1 tane ve 1572'de 12 tane hatib kaydıyla karşılaşmaktayız. Bu hatiblerden biri Karaisalı'da İl Beylü cemaatinde aynı zamanda imamdır.³¹ Saruçam nahiyesine bağlı Zekeriya Fakihlü cemaatinde Kumlu Camii'sinin hem hatibi hem de müderrisi olan bir şahıs vardır.³² Yine Saruçam nahiyesinde Sarı Halil ve Kara Paşalu ve Nekkarezen cemaatinde, Hacı Kubad Câmi'sinde³³ ve Tefar ma'a Numan ve Habil ve Duman ve Kızılyarlu Tefar cemaatinde Soysa Câmi'sinde hatib olan kişiler vardır (TD 114: 80b-81b). Dünderlu ve Bulgarlu nahiyesinde de câmilerde hatiblik yapan üç kişi görülmektedir. Bu kişilerin bağlı oldukları cemaatler Karkın (TD 114: 99b-100a) ve Kürti'dir (TD 114:101a-102a). Daha önceki tahrirlerde cemaatler içinde câmilerde hatiblik yapanların olmaması dikkat çekici bir noktadır.

³¹ TD 114, v.141b. "Hamza Fakih veled-i Durak, hatib ve imam".

³² TD 114, v.80a, "Ömer Halife hatib-i Cami-i Kumlu ve Müderris".

³³ TD 114, v.62b-63b, -. "Ahmed Fakih veled-i Ali, hâtib-i Câmi-i Hacı Kubad".

3.3.2.3. Zaviye Görevlileri, Şeyhler, Abdâlân-ı Hacı Bektaş ve Muhassıllar

Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima batıya doğru Türk akınıyla ilerleyen zaviyedârlar, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve yerleşim birimleri açılmasında büyük öneme sahiptir (Barkan:1942: 285; Köprülü:1981:160-172).

Osmanlı toplumunda zaviyeler ile halk arasında sıkı bağlar söz konusuydu. Kırsal kesimde yaşayan göçebe halkın tekke ve zaviyelerle olan bağlantısı, yerleşik olan şehirli ve köylüye göre daha fazlaydı. Bunun nedeni göçebe grupların hayat tarzlarından kaynaklanan kültürel özelliklerinin “abdâl” adı verilen ve Osmanlı'dan önceki dönemlerden beri Anadolu'da göçebe gruplara dini yaşantıyı telkin eden kişilerle uyum içinde olmasıdır (Akis: 2008: 88).

Balkanlar ve Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Adana'da da dervişler ve zaviyelerle karşılaşırız. Tahrir Defterleri bu konuda bize bilgi vermektedir. 1519'da 4 tane derviş kayıtlıdır fakat sayının daha fazla olacağı tahmin edilebilir. 1525'te Adana nahiyesinde Abdalan-ı Hacı Bektaş cemaati 7 neferdir ve 7'si de muafır.³⁴ Yüreğir nahiyesinde Şeyhler cemaatinden 3 kişi Zaviye-i Cebel-i Nur'da görevlidir.³⁵ Saruçam'da Yahyalu nâm-ı diğer Tefar cemaatinde³⁶ ve Karaisalu'da Kırdoy cemaatinde (TD 450: 231) birer şeyh kayıtlıdır. Yine Karaisalu'da Şeyh Hacı Halife cemaatinde sulehâ ve mürid olan ve “mu'âfan” olarak kaydedilen 18 kişi görülmektedir (TD 450: 250-251). Bu 18 kişiden 4'ünde “muhassıl” iberesi vardır ancak bunun yaygın bir şekilde bilinen “vergi toplayan kişi” anlamında değil “öğrenci” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendilerinden önce yazılmış şeyhin biraderleri oldukları görülmektedir. Sezai Sevim, tahrir defterlerinde muhassılların yaşlarının genç olması, babalarının çoğunun dini veya ilmi kimlikli olması nedeniyle bunların öğrenci olma ihtimalinin ön plana çıktığını belirtir (2000: 222-223). Yani “muhassıl” anlamından tahsil edilenin ilim olduğu anlaşılır. Tahrir defterlerine dayalı olarak XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı şehir ve bölge tarihiyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda, bu

³⁴TD 450, s.17. “*Mezkûrlar Yavaş Bükü nâm mahallde sâkin olub sadakât-ı Müslimîn zindegâni etmeğın fukarâ tâîfesinden oldukları sebebden kimesneye raiyyet kayd olunmadılar mezkûrlar mâdâmki re'âyâ toprağın tutmaya avâriz-ı dîvâniyyeden ve rüsûm-ı örftiyyeden mu'âf olalar*”.

³⁵TD 450, s.71. “*Halil veled-i Ahmed, çırakdâr-ı zâviye-i Cebel-i Nur; Ali veled-i Hızır, nâzır-ı zâviye-i Cebel-i Nur; İmirza veled-i Şeyh Mehmed, şeyh-i zâviye-i Cebel-i Nur*”.

³⁶TD 450, s.192-196. “*Hasan Derviş veled-i Yakub fakih, an hulefâ-i Şeyh Şami*”.

tabir “vergi tahsildarı” manasında yanlış kullanılmaktadır (Mete: 2006: 20). Karaisalı’da başka Yüreğir’de 3 ve Saruçam’da da 9 tane muhassıl vardır ve bunların da öğrenci oldukları anlaşılmaktadır. 1572’de Hasun Hacılı cemaatinde öğrenci olduğu tahmin edilen bir muhassıl daha bulunmaktadır (TD 114: 37a).

3.3.2.4. Seyyidler ve Şerifler

“Seyyid” terim olarak şerefli, asil soylu, onurlu, kutsal, mübarek manasına gelen “şerif” ile birlikte “nesl-i pâk-i Muhammedî’ye mensub olup yüceltilmiş olan” anlamında Hz. Peygamber’in soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ali’nin soyundan gelenlere aynı zamanda “seyyidü’s-sâdât” denir. Osmanlı bürokrasisinde bunların önemli bir yeri vardı bu nedenle bir takım örfî vergilerden muaf tutulmuşlardı (Küçük: 2009: 40-42). Seyyidlik ve şerifliğin maddi-manevi kazançları insanları öylesine cezbetmiştir ki, yönetimin aldığı sıkı tedbirler bile sahte seyidlerin sayısının hızlı artışı engelleyememiştir (Kılıç: 2000: 63).

1525’te Adana nahiyesinde 1 şerif görülmektedir.³⁷ Balcıseyh Oğlanları cemaatinde ise “sâdât” ve “eşrâf” ibaresiyle 31 kişi kaydedilmiştir (TD 450:122-124). 1547’de 2’si Adana nahiyesinde³⁸, 2’si Yüreğir nahiyesinde³⁹ toplam 4 seyid kayıtlıken Karaisalı nahiyesinde 1 şerif kayıtlıdır (TD 254, 259). 1572’de Karaisalı’da 4 seyid⁴⁰, Dünderlu ve Bulgarlı’da ise 5 şerif kayıtlıdır (TD 114: 97b).

3.3.3. Re’âya (Vergiye Tabi Halk)

3.3.3.1. Hane ve Mücerred

Konar-göçerler yerleşik toplumdan farklı görünseler de Osmanlı kanunnâmelerinde re’âyâ sınıfına dahil edilmişlerdir (İnalçık:1959: 576). Vergi tahsiline esas olan hâne sistemi, konar-göçerler için de geçerliydi. Ama bu defa hâneyi tamamlayan malî ünite ziraat sahası yerine, iktisadi faaliyetin temeli olan koyun miktarı esas alınmaktaydı. Buna göre bir yörük veya Türkmen ailesinin sahip olduğu koyun miktarı 24 adetten

³⁷ TD 450, s.14. “Cemaat-i Paşalı nâm-ı diğer Boğalı, Alem Şeyh veled-i Hamza Derviş sâdâtdan imiş”.

³⁸ TD 254, s.49. “Cemaât-i Ali Koca Seydilü”.

³⁹TD 254, s.76-77. “Cemaât-i Balcıseyh Oğlanları” , 1525’te “sâdât ve eşrâf” başlığıyla 31 kişi kayıtlıken 1547’de bu cemaatten sadece 2 kişinin “seyyid” olarak kaydedildiği görülmektedir.

⁴⁰TD 114. Bu dört seyidten 3’ü Kestel cemaatinde (v.123a-123b), 1’i de Kırtay cemaatindedir (v.131a-131b).

fazlaysa hânenin teşekkül ettiğine karar veriliyordu (T. Gündüz: 2005: 77). Âdet-i ağnam ödeyen hânenin “kâr u kisbe kadir” erkek evladı, yerleşik raiyyette olduğu gibi mücerred sayılmakta ve yine yerleşikler gibi hukukî şartları taşımaktaydılar (T. Gündüz: 2009c:114; Lindner: 2000: 97).

Adana Sancağı'nda, cemaatler tıpkı yerleşikler gibi “hâne” ve “mücerred” olarak kaydedilmişlerdir. Konar-göçerlerin hem hayvancılıkla hem de ziraatle uğraşp, bununla ilgili vergilerini ödedikleri Tahrir Defterlerinden anlaşılmaktadır.

3.3.3.2. Bedeni Durumu Nedeniyle Muaf Olanlar

Adana Tahrir Defterlerinde kayıtlı erkek nüfus içinde, bedensel durumları açıkça belirtilmiş çeşitli muaf grupları vardır. Bunların içinde en çok, yaşlı oldukları anlaşılan “pîr-i fâni”ler göze çarpar. Diğerleri ma'lûl, kötürüm, divâne, mecnûn, yecüc, ahras, a'mâ vs.'dir

3.3.3.3. Azatlı Köleler

Adana Tahrir Defterlerinde eskiden köle olan kişiler ma'tûk, mu'tak, âzâde olarak belirtilmişlerdir. Hatta 1547 tarihli defterde Adana ve Yüreğir nahiyelerinde, babalarının âzâd edilmiş köleler oldukları anlaşılan “vele-i mu'tak”larla karşılaşmaktayız.⁴¹

Türkmenlerin hem Selçuklular (Polat: 2004:194-202) hem de beylikler (Wittek:1999: 4) döneminde, yerleşiklere saldırıp onları köle olarak sattıkları bilinmektedir. Buna uygun olarak biz Tahrir Defterlerinde, âzâtlı kölelerin doğrudan cemaatlere bağlı olduklarını görüyoruz. Bu durumda konar-göçerlerin de yerleşikler gibi yanlarında köle bulundurdukları sonucuna varabiliriz.

3.3.3.4. Sayyâdlar ve Bâzdârlar (Yırtıcı Kuş Avcı ve Yetiştiricileri)

Eski Türklerde vahşi hayvanları avlamada kullanılan şahin türünden kuşlar “ongun” kabul edilir ve adları özel isim olarak kullanılırdı (Özaydın:1991:102). Bu yırtıcı kuşlar sadece avcılıkta değil, ayrıca savaşlarda düşmana saldıran canlı bir silah işlevi de görürdü (Çevik:1971:138-139).

⁴¹ TD 254, s.36,37,61,76,85,99...

Eski Türk geleneğine uygun olarak Osmanlılarda da avcılık çok gelişmiş, teşkilatlanmış ve ülkenin her tarafında yaygınlaşmıştı. Re'âyâ asıllı doğancılar, çakırcılar, şahinciler ve atmacacılar avcı kuşlarıyla ilgili görevlerine göre avcı, kayacı, didebân (gözcü), tuzakçı, yuvacı, tülekci gibi adlarla anılırlardı (Özcan:1994: 487-488). Bu görevleri yerine getiren Yörük ve Türkmenlerin de hayli fazla olduğu görülmektedir (Göğebakan: 2002:194). Bunun yanında yırtıcı kuş avcılığının beylikler döneminde de yapıldığı Osmanlı tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır (Hüseyinliklioğlu: 2008: 306).

Adana Tahrir Defterlerinde bâzdârlık ve sayyâdlıkla ilgili kayda 1525'te rastlıyoruz. Bunlardan biri Adana nahiyesinde Kengerli cemaatinde sancakbeyinin bâzdârı (TD 450: 29), diğeri Yüreğir nahiyesinde Kır Hanlu cemaatinde “ser sayyâdan”dır (TD 450:79).

Tablo I: Konar-göçerlerin ve yerleşiklerin nahiyelere ve yıllara göre nefer sayıları.

Nahiyeler	1525		1547		1572	
	Konar-Göçerler	Yerleşikler	Konar-Göçerler	Yerleşikler	Konar-Göçerler	Yerleşikler
Adana	1186	688	1009	934	969	1077
Yüreğir	3704	0	2358	0	2231	0
Saruçam	4479	0	4627	0	6147	0
Karaisalı	2401	104	1304	210	2764	254
Hacılı	1041	0	978	0	1312	0
Ayas	0	537	63	585	69	828
Berendi	182	1109	123	693	113	631
Kımk	684	1379	562	804	505	596
Dünderlu ve Bulgarlı	0	0	3126	0	3328	0
Toplam	13677	3817	14150	3226	17438	3386

Tablo II: Konar-göçerlerin nahiyelere göre cemaat ve nefer sayıları.

Nahiyeler	1519*		1525		1547		1572	
	Cemaat Sayısı	Nefer Sayısı	Cemaat Sayısı	Nefer Sayısı	Cemaat Sayısı	Nefer Sayısı	Cemaat Sayısı	Nefer Sayısı
Adana	0	0	44	1186	44	1009	48	969
Yüreğir	0	0	122	3704	113	2358	119	2231
Saruçam	0	0	61	4479	72	4627	77	6147
Karaisalı	0	0	51	2401	77	1304	78	2764
Hacılı	0	0	22	1041	24	978	26	1312
Ayas	0	0	0	0	3	63	4	69
Berendi	0	0	6	182	7	123	6	113
Kımk	0	0	26	684	21	562	22	505
Dünderlu ve Bulgarlı	0	0	0	0	41	3126	50	3328
Toplam	244	6892	332	13677	402	14150	430	17438

*1519 tarihli Tahrir Defteri'nde nahiyeler henüz ortaya çıkmamış ve büyük konar-göçer teşekküller "ordu"lara bağlı olarak kaydedilmiş olduğundan cemaat ve nefer sayısı toplam olarak gösterilmiştir.

Tablo III: Konar-göçerlerin ve yerleşiklerin toplam nüfus içinde yüzdeleri.

Nahiye	1525		1547		1572	
	Konar-Göçer.	Yerleşik.	Konar-Göçer.	Yerleşik	Konar-Göçer.	Yerleşik.
Adana	63	37	52	48	47	53
Yüreğir	100	0	100	0	100	0
Sarıçam	100	0	100	0	100	0
Karaisalı	96	4	86	14	92	8
Hacılu	100	0	100	0	100	0
Ayas	0	100	10	90	8	92
Berendi	14	86	15	85	15	85
Kınık	33	67	41	59	46	54
Dünderl.ve Bul.	0	0	100	0	100	0
Toplam	78	22	82	18	84	16

Tablo IV: Yıllara göre konar-göçerlerin ve yerleşiklerin nüfus artış hızları (Yüzde %).

	Kona Göçerler	Yıllık Nüfus Artış Hızı %	Yerleşikler	Yıllık Nüfus Artış Hızı %
1519	6892		0	
1525	13677	12,09	3817	0
1525	13677		3817	
1547	15150	0,46	3226	-7,6
1547	15150		3226	
1572	17438	0,56	3421	0,23
1519	6892		0	
1572	17438	1,76	3421	0
1525	13677		3817	
1572	17438	0,51	3421	-2,33

Tablo V: TD 450'ye (1525) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.

Statüler									
	Adana	Yüreğir	Sarıçam	Karaisalı	Hacı	Ayas	Berendi	Kımk	Dünderli ve Bulgarlı
Sipâhî	2	2	-	1	-	-	-	-	-
Sipâhîzâde	-	11	1	12	-	-	-	1	-
Sipâhî Mütেকaid	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nöker	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Nöker-i Mirliva	-	14	9	5	-	-	-	-	-
Nöker-i Ali Bey Bin Hacı	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Nöker-i Kubad Bey	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Kethüda-yı Şehr	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kethüda	-	3	1	-	-	-	-	-	-
Muhassıl	-	3	9	4	-	-	-	-	-
Ser Sayyâdan	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Bazdâr-ı Mirliva	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nesl-i Emir Melik	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Kadı	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Nâib-i Kadı	-	-	-	1	-	-	-	-	-
İmam	18	63	43	28	14	0	5	7	0
Hatib	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Seyyid	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh-i Hicaz	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Sadad ve Eşraf	-	31	-	-	-	-	-	-	-
Abdâlân-ı Hacı Bektaş	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Çırakdâr-ı Zaviye-i Cebel-i Nur	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Nâzır-ı Zaviye-i Cebel-i Nur	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Şeyh-i Zaviye-i Cebel-i Nur	-	1	-	-	-	-	-	-	-
An Hulefa-i Şeyh Şami	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Muâfan	-	-	-	18	-	-	-	-	-
Yekdest	-	-	1	-	1	-	-	-	-
Yekpay	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Essah Veledaş	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Pir-i Fâni	8	6	13	8	3	-	-	-	-
Mecnun	1	3	2	2	-	-	-	-	-
Divâne	-	1	2	-	-	-	-	-	-
Ma'lûl	2	9	5	5	1	-	-	-	-
A'mâ	1	5	2	4	-	-	-	-	-
Kötürüm	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Yecüc	-	1	-	-	-	-	-	-	-

Ahras	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Âzâde	1	4	-	-	-	-	-	-	-

Tablo VI: TD 254'e (1547) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.

Statüler									
	Adana	Yüreğir	Sarıçam	Karaisali	Hacılı	Ayas	Berendi	Kınık	Dünderli ve Bulgarlı
Sipâhîzâde	1	29	11	8	-	-	-	-	5
Kethüda	2	-	6	-	-	-	-	2	3
İmam	10	21	32	9	7	-	-	1	15
Hatib	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Seyyid	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Şerif	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Yekdest	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Pir-i Fâni	1	1	9	-	1	-	-	-	-
A'mâ	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Tabî-i Kepik Ali	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Ma'tuk	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Mu'tak	-	13	-	-	-	-	-	-	-
Veled-i Mu'tak	3	4	-	-	-	-	-	-	-

Tablo VII: TD 114'e (1572) göre konar-göçer cemaatlerde statüler.

Statüler									
	Adana	Yüreğir	Sauçam	Karaisalı	Hacılu	Ayas	Berendi	Kınık	Dünderli ve Bulgarlı
Sipâhîzâde	6	13	48	20	-	-	-	-	1
Veled-i Sipâhîzâde	-	7	4	8	-	-	-	-	-
Mazul an Timar	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Kethüda	1	2	18	1	4	-	-	-	14
Muhassıl	-	1	-	-	-	-	-	-	-
İmam	4	7	40	12	4	-	-	1	20
Hatib ve İmam	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hatib	1	-	2	2	-	-	-	-	-
Hatib-i Cami-i Sinanlı	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hatib-i Cami-i Kirti	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hatib-i Cami-i Aflah	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hatib-i Cami-i Hacı Kubad	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Hatib-i Hacılu	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Hatib-i Cami-i So-ysa	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Hatib-i Cami-i Kumlu ve Müderris	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Seyyid	-	-	-	4	-	-	-	-	-
Şerif	-	-	-	-	-	-	-	-	5
Pir-i Fâni	1	-	3	-	-	-	-	-	-
Emin	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Zimmet	-	-	1	-	-	-	-	-	-
A'mâ	-	-	2	1	-	-	-	-	-
Muaf	-	8	-	-	-	-	-	-	-

4.BÖLÜM

YERLEŞİM

Daha önce de değinildiği gibi Adana'nın Türklerden önceki yerleşim tarihi çok eski zamanlarda başlamıştır. Bölge topraklarının zengin olması, eski işlek bir yol üzerinde bulunması buranın daha ilk çağlardan beri elverişli bir yerleşim haline gelmesini sağlamıştır (Kara:1975:164). Türkler büyük kitleler halinde 1071'den sonra Anadolu topraklarına gelmiştir. Bunlar konar-göçer Türkmenlerdi. Fakat bir süre sonra konar-göçerlerden yerleşik hayata geçenler de gözlemlenebilmektedir (Baykara: 2004:144; Emecen:1999: 91,97). Aslında onlar yerleşik hayata hiç de yabancı değillerdi. Nitekim Sümer'e göre Anadolu'ya göçebe Oğuzlar yanında yerleşik Oğuzlar da gelmiştir (1960: 574,591). Ancak nüfus konusu içinde Tahrir Defterleri verileriyle elde ettiğimiz bilgilere göre Adana Sancağı'nın ezici bir çoğunluğu konar-göçerlerdir. Elbette yerleşik hayata geçenler de görülmektedir. Onların yerleşik hayata geçmelerine neden olan etmenlere değinmekte fayda vardır.

Suraiya Faroqhi, XVI. yüzyılda Osmanlı idaresinin müdahalesi olmadan meydana gelen konar-göçer yerleşiminin nedenlerinin henüz yeterince anlaşılmadığını ileri sürmektedir (1988: 924). Toplumlara bakıldığında önemli derecede esnekliğe sahip oldukları görülür. Konar-göçerler de baskılara ve yeni ortaya çıkan durumlara cevap verebilmek için farklı alternatifler deneyebilirler (Salzman:1980: 4-6). Bu açıdan bakılınca konar-göçerlerin yerleşmesi her şeyden önce iktisadî faaliyetin şekli ve seviyesiyle sıkı bir ilişki halindedir (Tolun-Denker:1977:30). Ekonomilerinin temeli olan hayvanlarını kaybederlerse yerleşik hayata geçmek zorunda kalırlar (Salzman:1980:13; Orhonlu:1987:35). Doğal çevre, iklim (Tanoğlu:1966:6) ve hızlı nüfus artışının da yerleşik hayata yönelik bir değişimi birlikte getirdiğini belirtmek gerekir (Braudel:1993:114; T. Gündüz: 2009d:129;). Nüfusun artışına paralel olarak otlaklar azalır ve konar-göçer sürüleri için hayat sahalarının büyük bir kısmı ortadan kalkar (Göney:1976:131). Onların yerleşik hayata geçmede yerleşiklerle aralarındaki ilişkinin de etkili olduğu tahmin edilebilir (Swidler:1980: 23). Adana'da konar-göçerlerle çiftçi yerleşikler arasındaki sıkı bağdan W. Eberhard bir makalesinde ayrıntısıyla değinmiştir (1953:38). Ancak, birbirlerine muhtaç olmalarına rağmen yaşam biçimlerinin farklılığına dayanan çeşitli nedenlerden dolayı aralarında düşmanlık da

kaçınılmazdı. Konar-göçerlerin savaşı karakterleri ve hayvanlarına otlak bulma çabaları tarımla uğraşan yerleşiklere zarar veriyordu (Hütteroth: 2002: 47). Faroqhi'nin tespitine göre Anadolu'daki konar-göçerler ve yerleşikler arasındaki kuvvet dengesi, hiçbir zaman Suriye ve Irak'taki kadar yerleşiklerin aleyhine olmamıştır (1988: 932). Onlar Anadolu'da, yerleşiklere nazaran daha savunmasız bir durumdaydılar. Herhangi bir dış etki durumunda iktisadî varlıklarını bir daha temin edemeyecek ölçüde kaybediyorlardı. Keza aşiretler içinden çıkan eşkiyalar öncelikle mensubu bulunduğu aşirete zarar veriyorlardı (T. Gündüz: 2009d:125-126). Yerleşiklerin onlara, özellikle otlak arazilerini tarım alanına çevirme yönünden çok zararları oluyordu (Düzbakar: 2003: 66). Konar-göçerlere karşı baskılar XVI. yüzyıldan itibaren giderek artmaya başlamıştı (Braudel:1993:117), fakat Osmanlı Adana bölgesinde XIX. yüzyılın ortalarına kadar konar-göçer nüfusun gücünü kırmak ve onları yerleşik hayata geçirmek konusunda başarısız olmuştur (Halaçoğlu:1973:13).

1850'ye doğru Çukurova ve dağlık çevreleri daima Osmanlı yönetiminin kontrolü dışında kalmaktaydı. Ovanın konar-göçerleri ve dağlılar askerlik hizmetini ve vergiyi bilmez gözükmekten gurur duymaktaydılar. Her yerde eşkiyalık ortalığı kırıp geçirmekteydi (Dumont:1981: 370). 1866'da o zamana kadar hiçbir şekilde iskanlarına muvaffak olunamamış aşiretlerin yerleştirme işi ele alınmıştır (Orhonlu:1987:115). Konar-göçerler sadece güneyde değil Anadolu'nun diğer yerlerinde de anarşi kaynağı olmuşlardır. İmparatorluğun onları iskan etme isteklerinin başında siyasi ve ekonomik nedenler geliyordu (Faroqhi:1979:112-113). Nitekim Büyük Menderes Bölgesi'nde çiftçilere zarar verdikleri, onların mallarını yağma ettikleri, meskenlerini yıktıkları ve canlarına kıydıkları için belirli bir yerde iskâna mecbur edilen pekçok cemaat mevcuttur (Göney:1975: 283). Güney Anadolu'da Fırka-i Islahiye'nin çabaları sonuç vermiştir fakat göçebe hayat kısa zamanda kaybolmayacaktır. Gerçekten yerleşik hayata geçiş tüm çabalara rağmen yavaş yavaş gerçekleşecektir. Zaten kısa mesafeli göçler ve çok yaygın bir yarı-göçebelik Çukurova'da XX. yüzyılın ortalarına kadar devam edip gidecektir. Romancı Yaşar Kemal'in çok canlı tasvirleri buna şahit olmaktadır (Dumont:1981: 390).⁴² Devletin onları yerleştirme faaliyetlerine direnmelerini ve

⁴² Yaşar Kemal, *Binboğalar Efsanesi*, toros yayınları, İstanbul 1990, s.43. “Allah şu Türkmenin kılıcını keskin, Osmanlının gözünü kör eyle ... Şu halime, şu günüme bak benim. Şu halimizi, şu günümüzü, şu halimizi bize başıyla Yaradan... Çukurun toprağı kendilerinin olsun, bizi konup göçmekten geriye koyma Yaradan. Bizi soğuk sulu, mor yarpuzlu pınarlardan geriye koyma yaradan...”.

baskıların ruhlarında açtığı derin yaraların izlerini ozanların şiirlerinde de yakalamak mümkündür (Dadaloğlu:1990: 436).

Adana Sancağı'nda 1519-1572 yılları arasında yerleşme konusunu ele alışımızda Tahrir Defterleri temel dayanağımızdır. Bütün insanlar ve yaptıkları hemen her türlü üretim faaliyetleri devlet için bir gelir kaynağı olduğundan, hiçbir yerleşim merkezinin defter dışında kalmamasına özen gösterilmiştir. Defterde yerleşim merkezleri ve bazı yerler, isimleri yanında “nâm-ı diğer” isimleriyle yazıldıklarından bunlar toponomi için çok önemlidirler. Bu sayede zamanla değişen yer ve yerleşme adları tespit edilebilir (Gümüştü: 2002: 4). Konar-göçerler çoğunlukla yaylak, kışlak ve mezraalara yerleşip köyler kurmuşlardır (Gürbüz: 2001: 30). Adana Tahrir Defterlerinde, cemaatlerin çoğunlukla mezraalara yerleştikleri görülmektedir. Bu bölümde Türkmenlerin doğal çevrelerine verdikleri isimler, mezraaların köylere dönüşü ve tekrar konar-göçerliğe geçiş konuları incelenecektir.

4.1. KONAR-GÖÇERLERİN BULUNDUKLARI YERLERE VERDİKLERİ İSİMLER

Yer isimleri genellikle önemli hadiselere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle insanların hayatıyla doğrudan ilgilidir. Yer isimlerini inceleyen bilimdalı toponomidir. Bu bilimdalı yer adlarını etimolojik, tarihi ve coğrafi verilere göre tedkik eder (Çınar-Gümüştü: 2002: 74). İsimleri tahlil edip belli unsurları ayırd etmek ise özel bir metot ve çalışma işidir (İnalcık:1956: 223).

Toponomi araştırmaları Anadolu'nun bir Türk vatanı olmasında kalabalık konar-göçer grupların toprağa yerleşmesinin rolünü meydana koymuştur (Barkan:1942: 539). Türk toplulukları, en eski çağlardan beri arazi parçalarını adlandırıp belirtmede adeta bir coğrafyacı dikkati ile durmuşlardır. Dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, küçük arazi parçalarına, köy ve kentlere manalı isimler vermişlerdir. Bu yer adları topluluk vicdanında yaşamış, Akdeniz kıyılarına ve Balkanlara kadar getirilmiştir. Devletin planlı iskânlarında da, kendiliğinden meydana gelen yerleşmelerde de bu, böyle olmuştur. Resmi makamlar bu adları kayda geçirmekle yetinmişlerdir (Eröz:1984: 43). Yer adları Osmanlı arşiv kayıtlarından elde edilebilir ve bunun için en zengin bilgi tahrir defterlerinde bulunabilir (İnalcık:1956: 228-229). Defterlerde şehir ve köy

yerleşimlerinden (A.Gündüz: 2008:142) başka mezraa, çiftlik, bağ gibi çeşitli ziraat alanlarının isimleri de bulunur (Öz:1991: 438). Biz özellikle mezraa isimleri üzerinde durduk çünkü Adana sancağında mezraaların neredeyse tamamı konar-göçerler tarafından ziraat olunmaktadır. Köylerin ise büyük çoğunluğu mezraa ve cemaat isimlerini taşımaktadır.

4.1.1. Türklerden Önceki Yerleşim Tarihine İşaret Eden İsimler

Adana Tahrir Defterlerinde mezraa isimlerini incelediğimizde bazı isimlerin anlamsız olduğu görülmektedir. Bu tür isimlerin Türk iskanı öncesine ait izler taşıdığı bazı tarihçiler tarafından öne sürülmüştür (Gökçe: 2000:175). Kenzürge, Simyani, İrmetsi, Vanir, Cüreği, Demrud ve Sasa gibi anlamlarının bulunması mümkün olmayan birçok mezraa ismiyle karşılaşmıştır. Bunların Türklerden önceki tarihe ait olabileceği düşünülebilir ancak o dönemin Türkmenlerinin kendi yerel ağızlarını da ifade edebileceği akıldan çıkarılmamalıdır.⁴³ Türklerden önceki yerleşime işaret ettiğinden şüphe duyulmayacak adlandırmalarla da karşılaşmaktadır. Bu durum sadece Adana Sancağı'na özgü değildir, diğer sancaklarda da görülmektedir. Bu isimler, Türkleşme-İslamlaşma öncesindeki Gayr-ı Müslim karakterleri açıkça gösterir (Öz:1999:36). Bunların içinde en fazla kilise ismi kullanılmıştır⁴⁴. Ayrıca Tekür (Tekfur), Kâfir, Keşiş ve Manastır gibi isimler de bulunmaktadır.

4.1.2. Boy ve Boy Beyi İsimleri

Türkler, Anadolu'ya ilk defa Selçuklular zamanında derli toplu yerleştiler ve etnik itibariyle bu Türklerin büyük kısmı Oğuzlardı. Anadolu'nun kuzeyinde Bozok, güneyinde ise Üçok boylarının yerleştiği malumdur (Togan:1981:195). Çukurova'nın fethine katılarak burada yurt tutan Üçoklu Oğuz boylarının adları, bu fetih ve yurt tutmanın hatırası olarak onların oturdukları yerlere verilmiştir (Sümer:1963: 31). Yüreğir ve Kınık nahiyeleri ilk göze çarpan örneklerdir. Ayrıca boy beylerinin isimleri de nahiyelere verilmiştir. Bunlar Dünderlu, Karaisalı ve Hacılı'dur. Mezraalarda da

⁴³ Adana Tahrir Defterlerinde bir mezraa ismi, önceki veya sonraki tahrirlerde farklı yazılabilmektedir. Bu farklılığa ismin zamanla söylenişinin değişmesi, tahrir görevlisine ismin farklı bir şekilde söylenmesi veya görevlinin yanlış anlaması gibi durumlar neden olabilir. Fakat "anlamsız" olarak sınıfladığımız isimler için ancak çok derin araştırmalar yapılarak, hiç olmazsa gerçeğe biraz daha yakın birşeyler söylenebilir.

⁴⁴ TD 450, "Mezraa-i Tuz Kilisesi", s. 51, "Mezraa-i Kara Kilise der nezd-i Han", s.140; "Mezraa-i Ala Kilise der nezd-i derya", s.324.

boy ve bey isimleriyle karşılaşılmaktadır. Bir Üçoklu Oğuz boyu olan İğdir adını ihtiva eden iki mezraa ismi Tahrir Defteri 450’de kayıtlıdır. Bunların biri Adana⁴⁵ diğeri de Yüreğir⁴⁶ nahiyesinde. Faruk Sümer, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre İğdir boyuna mensup teşekküllerin genelde Ramazanlı Ulusu arasında tesadüf olduğunu ifade eder (1950a: 470). Bozoklara mensup Avşar boyunun adını taşıyan bir mezraa da bulunmaktadır.⁴⁷ Osmanlı’ya karşı daima isyankar olmuş Varsak⁴⁸ ve Karaman⁴⁹ boylarının ismini taşıyan birer mezraa da kayıtlıdır.

Boy beyleri kadar önemli olmayan fakat yine de bir yerleşim yerine adını verenler de olmuştur. Bu kişi adlarına birçok örnek verilebilir: Kara Fazıl, Tursun, Kızıl Hacı, Ali Oğlu, Saltık, Dündar, Selim, Aytemür, Tatar Musa vs.

4.1.3. Doğal Çevreyle İlgili İsimler

Doğal çevreyle ilgili yer adları genelde tarihi anlamdan yoksun, her devirde rastlanabilen tasviri yer adlarıdır. Türkler Anadolu’ya geldikten sonra üzerinde yaşamaya başladıkları tabiatı gözlemişler, onu tanımışlar ve onda keşfetiklerini kendi dilleriyle tasvir etmeye çalışmışlardır. Anadolu’da yerleşme yerleri ve mevkiler isimlerini genellikle tabii unsurlardan almışlardır (Yediyıldız:1984: 27).

Adana Sancağı’nda mezraa isimlerinin çoğunluğu doğal çevreyle ilgili olanlardır. Bitki isimleri: Hurma, İncirli, Kamışlu, Baldıran, Narluca, Nergiz, Ekin, Pelid, Reyhan, Asmacık, Alıç, vs. Hayvan isimleri: Arslan, Donuz, Runkuş, Büyükkurd, Danakıran, Geyiklülü, Sunkur, Bülbüli, Kuzgun, Sırtlan, Kene Çukuru, Sığırlık vs. Yerçekilleriyle ilgili isimler: Gök Depe, Ak Su, Kaya, Toprak, Pınarlu, Mağara, Aktaş, Yaylacık, Su Çıkdığı, Kızıldağ, Ada Tepe, Kuyucak, Deyr vs.

4.1.4. Mezraa İsimlerinde “Köy”, “Kend” ve “Viran” Tabirleri

Cemaatlerin geçici yerleşim birimleri olarak kullandıkları mezraaların isimlerinde köy, kend ve viran kelimeleri dikkat çekmektedir. Köy ve kend, sürekli yerleşim mahallerini ifade ederken, viran ise artık harabeye dönüşmüş eski yerleşim birimlerini işaret

⁴⁵ TD 450, “Mezraa-i Eğdir Köyü der nezd-i Arslan”, s.16.

⁴⁶ TD 450, “Mezraa-i Eğdir Bükü ...”, s.52.

⁴⁷ TD 450, “Mezraa-i Avşacık Pınar der nezd-i Hamus”, s.403.

⁴⁸ TD 450, “Mezraa-i Varsak Öyüğü”, s.70.

⁴⁹ TD 450, “Mezraa-i Karamanlu Yakası”, s.399.

etmektedir. Kend sözcüğü Soğdça'dan Türkçe'ye geçen bir terim olup Semerkend gibi şehirlerde “şehir” anlamında kullanılmıştır. Oysa X. yüzyıldan itibaren Türkçe'de köy anlamındadır ve XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da hep köy anlamındadır (Baykara:1988: 41). Mezraa isimlerinde karşılaştığımız köy ve kend kelimeleri artık mezraalara dönüşmüş eski köyleri ifade ederken, aynı şekilde viran kelimesi de harabeye dönüşmüş, belki de köylerden daha büyük yerleşim birimlerini işaret etmektedir (Çınar-Gümüşçü: 2000: 75).

İçinde köy ve kend sözcüğü bulunan mezraa isimlerine bazı örnekler:Çanlı Köy, Karaoğlu Köyü, Çakır Köyü, Yapal Köy, Şam Köy, Zeytun Köyü, Lala Köyü, Hoca Kendi, Kızılca Kend, Küçük Kend, Kulak Kendi, Paşa Kendi, İri Kendi, Çukur Kendi, Naib Kendi vs. Mezraa isimlerinde köy ve kend sözcüklerine nazaran viran⁵⁰ sözcüğünün daha fazla kullanıldığı görülmektedir. “Harabe-i Misis”de olduğu gibi bunların içinde Türklerden önceki yerleşimlerin de olduğu düşünülebilir.⁵¹ Nahiyelerdeki mezra'aların isimlerinde viran kelimesine örnekler: Baba Viranı, Donuz Viranı, Toprak Viran, İncir Viranı, Kızıl Viran, Cellad Viranı, Ak Viran, Çomak Viranı, Güdem Viranı, İne Viranı, Çörek Viranı, Yanık Viranı, Leylek Viranı vs.

4.2.YERLEŞİK HAYATA GEÇİŞ VE KÖYLERİN KURULMASI

Köyler, nüfus bakımından kasaba ve şehirlerden küçük ve ekonomik fonksiyonları büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanan yerleşme merkezleridir (Çınar-Gümüşçü:2002: 81). Köyler, kır iskanının en önemli bölümünü oluşturmaktadır çünkü toplumsal varlık olan insanın ilk defa sosyal bir organizasyonu meydana getirmesindeki ve bu organizasyon içerisinde sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sınıfların ortaya çıkmasındaki temel etkenlerdir (Metin: 2007: 35). Osmanlı'da olduğu gibi dünyanın herhangi bir bölgesinde de köyler XVIII. yüzyıla kadar hakim yerleşme türü olarak kaldı (Çınar-Gümüşçü: 2002: 74). Ancak Avrupa'yla karşılaştırıldığında Türkiye'de köylerin büyük çoğunluğunun kuruluşu yüz yıl öncesini geçmez (Eberhard:1953: 36). Ayrıca bu köylerin çoğunun konar-göçerler tarafından kurulduğu da bilinmektedir (Bates:1980 :124).

⁵⁰ “Viran” kelimesiyle ilgili bkz. Mehmet Salih Erpolat, ”XVI. Yüzyıl Başlarında Diyarbakır Eyaletinde Viran Köyler Meselesi”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler*, Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır 2004, s.591-598.

⁵¹ TD 254, s.58. “Mezra 'a-i Harabe-i Misis”.

Türkmenler yerleşik hayata geçmeye mecbur kaldıklarında, bunu kısa bir uyarlanma dönemi içinde fazla zorlanmadan gerçekleştirebiliyorlardı (İnalçık: 2000:78). Yerleşim mahalleri olarak seçtikleri yerlerin çoğunu kışlak ve yaylakları oluşturmaktaydı (Orhonlu:1987: 35). Yaylaklar, yaz mevsiminin sıcak aylarında dağlık sahalardaki serin yerlere çıkıp çoğunlukla hayvancılığın yapıldığı geçici yerleşmelerdir (Çınar-Gümüşçü: 2002:87). Türkmenler buralarda sadece hayvancılıkla değil aynı zamanda ziraatle de uğraşmışlardır (Bilgili: 2001: 368). Mezraalarda ziraat sadece ovalardaki kışlaklarda değil, dağlık bölgelerdeki yaylaklarda da gerçekleştiği için bu mahallerde de yerleşim görülmektedir. Nitekim Necdet Tunçdilek'in Eskişehir'le ilgili çalışması bunu kanıtlamaktadır (1953-1954:199). Adana Sancağı'nda Düandarlı ve Bulgarlı, Karaisalı ve Hacılı nahiyeleri dağlık arazide olmasına karşın buralarda da çok sayıda mezraa kaydı görülmektedir. Genel olarak konar-göçerler toprağa bağlanacakları zaman, eski kışlak sahalarındaki mezraaları daha fazla tercih etmişlerdir (Göney:1976:125).

Adana Sancağı'nda yerleşim mahallerini incelememizi yaylak ve kışlaklara yerleşim olarak ayırmayıp sadece mezraalara yerleşim temelinde ele alacağız. Çünkü yukarıda da işaret ettiğimiz gibi dağlık nahiyelerde ve yaylaklardaki mezraalarda bile ziraat yapılmaktadır.

4.2.1. Mezraalara Yerleşim

Mezraa, Arapça "zer" kökünden türemiştir ve "ekilen yer, tarla" anlamına gelir. Osmanlı'da sürekli bir yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen malî bir terim özelliği kazanmıştır. Osmanlı döneminde bu tür ziraat alanları zamanın şartlarına ve bölgenin coğrafi yapısına göre farklı hususiyetler göstermiştir (Şahin: 2004: 546). Anadolu'nun bazı bölgelerinde mezraalar nüfus barındırırken Adana gibi bazı yerlerde ise hiçbir nüfus kaydına rastlanmaz. Mezraalar defterlerde yakın bir köyün ekinliği olarak tayin edilebildiği gibi konar-göçerlerin gelip işledikleri topraklar olarak da yazılabilirler (İnbaşı:1992: 78). Nitekim Adana Sancağı'nda, mezraaların köylerin mi yoksa konar-göçer cemaatlerin mi ekinliği olduğu açıkça belirtilmektedir. Lütfi Güçer, XVI. ve XVII. asırlarda Çukurova gibi ovaların zengin ve bereketli ziraat sahalı olmadığını ve buraların yörükler tarafından kışlak olarak kullanıldığını ifade etmektedir (1964: 5). Fakat Tahrir Defterlerinde cemaatlerin yetiştirdikleri buğday, pamuk, pirinç, susam, mercimek ve nohut gibi ürünlere bakılınca,

ziraai faaliyetlerinin yerleşik ahalden pek de geri kalır bir seviyede olmadığı görülür. Genel olarak toprağın elverişli olduğu her yerde ziraat hüküm sürer (Göney:1980:42) ve bu durum göçer toplulukların yerleşmesine neden olur (Demir: 2007: 60). XVI. yüzyılda Anadolu'nun Manisa (Nagata:1979:742), Ereğli (Konya) (Yörük:2009:107), Kayseri (T.Gündüz:2009a:140-145; Jennings:1978:90-93) ve Adıyaman (Taştemir:1999: 38) gibi birçok yerinde konar-göçerlerin ziraat yaptığı mezraaların daha sonra köye dönüştüğü araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır.

Adana Sancağı'nda Ayas, Berendi ve Kınık olmak üzere üç nahiyede köy yerleşimi görülmektedir. Tüm nüfusu konar-göçerlerden oluşan Yüreğir nahiyesinde de önemli sayıda mezraa olmasına rağmen incelenen Tahrir Defterlerine göre hiçbir köy yerleşimine rastlanmaz. Bunun nedeni denize kadar uzanan Yüreğir bataklıklarıdır (İnalçık:2000:208). Cemaatlerin ektiği mezraaların köye dönüşümünü ortaya koyabilmek için 1525 tarihindeki köy isimleri 1519 tarihindeki mezraa ve cemaat isimleriyle karşılaştırılmıştır. Çünkü 1547 ve 1572 tarihlerinde artık yerleşim değil tekrar konar-göçerliğe geçiş görülmektedir.

1519'da DüNDARLU tâifesinden Kemallü cemaatinin ekinliği olan "*Mezraa-i Kilisecik Köyü nâm-ı diğer Ayn Girin*" (TD 69: 183), 1525'te Berendi nahiyesinde Kilisecik köyü olarak görülmektedir (TD 450:331). 1519'da Kamışlu cemaatinin ektiği "*Mezraa-i Hamdun nâm-ı diğer Kamışlu*" (TD 69: 6), 1525'te Kamışlu köyü olarak karşımıza çıkmaktadır (TD 450: 309). Küçük Kendlü cemaatinin ziraat yaptığı Küçük Kend mezraası (TD 69: 7) 1525'te Küçük Kendlü köyü olmuştur (TD 450: 328). Yine 1519'da Tekürşanlı cemaatinin ekinliği "*Mezraa-i Tekürşan*" (TD 69:21), 1525'te değil de 1547'de Tekürşan köyü olarak kayıtlarda yer almıştır (TD 254:306). 1525'te Kınık nahiyesindeki "*Depesü Delük nâm-ı diğer Ayu Yolu*" (TD 450:361-362) köyü 1519'da Çamurlu cemaatinin ektiği bir mezraadır (TD 69:12). 1519'da Şeyh Hacı Halife cemaatinin mezraası olan "*Mezraa-i Meşhed Depesi nâm-ı diğer Çakıt Çayı*" (TD 69: 225), 1525'te Meşhedlü Öyük⁵² köyü olmuştur (TD 450:375). Yine Kınık'ta 1519'da hâriçten ekilen Karaca Viran mezraası (TD 69: 238), 1525'te Karaca Viran köyü olarak görünür (TD 450:390). 1519'da "*Mezraa-i Ilıcak nâm-ı diğer Şam Köyü*" (TD 69:111), 1525'te mezraaya dönüşmüş Ilıcak köyü olarak kaydedilmiştir (TD

⁵² Bilindiği gibi "depe" ve "öyük (höyük)" aynı anlama gelmektedir.

450:376). Aynı şekilde “Mezraa-i Çanakçılı” (TD 69:15) 1525’te mezraaya dönüşmüş Çanakçı köyü (TD 450: 375) ve “*Mezraa-i Ağca Köy nâm-ı diğer Ağca Kilise*” (TD 69: 256) 1525’te mezraaya dönüşmüş Akça Kilise köyü olarak kaydedilmiştir (TD 450: 389). Bu durum bize, 1519-1525 arası bir tarihte adı geçen mezraaların köy olduklarını ve yine bu iki sene arasındaki bir tarihte tekrar mezraaya dönüştüklerini göstermektedir.

Mezraa isimleriyle köy isimleri karşılaştırıldığında köylerin, konar-göçerler tarafından kurulduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu yöntem yeni köylerin kurulmasını tek başına açıklığa kavuşturamaz. Bu nedenle konar-göçer cemaatlerin isimleriyle köy isimleri de karşılaştırılmış ve onların kurdukları bazı köylere kendi cemaat isimlerini verdikleri görülmüştür. Keza yukarıdaki örneklerimizde bazı mezraa isimlerinin onları eken cemaatlerin isimlerini taşıdıkları tespit edilmiştir.

1519’da Dünderlu tâifesinden olan Aflah cemaati (TD 69:180), 1525’te Ayas’ta Aflah köyü olarak kaydedilmiştir (TD 450: 302). 1519’da Şeyh Mehmedlü cemaatinin (TD 69: 219) adını, Berendi’de, kesin olmamakla beraber Mehmadlu köyüyle (TD 450: 308) karşılaştırdık. 1519’da Ekizceli cemaatini (TD 69: 47), 1525’te Kınık’ta Ekiz Oğlu köyü (TD 450: 382) olarak görmekteyiz. Hasanlu cemaati (TD 69:168) 1525’te Hasanlar köyünde (TD 450: 384) yerleşik hayata geçmiştir. Bunlardan başka Dünderlu tâifesinden Kürtî cemaati (TD 69:187), 1525’te Kürdler köyünde (TD 450: 386) yerleşik olmuştur. Çanakçılı cemaati (TD 69:15), 1525’te mezraaya dönüşmüş Çanakçı köyü (TD 450:375) olarak görülmektedir. Lala cemaati (TD 69:219), Lala köyünde (TD 450: 365) yerleşik olmuştur. Dolaklu cemaatinin (TD 69:143) 1525’te Dölek köyünde (TD 450: 373) yerleşik hayata geçtiği düşünülebilir.⁵³

Mezraa ve cemaat isimlerini, köy isimleriyle karşılaştırıp konar-göçer cemaatlerin köyler kurarak yerleşik hayata geçişlerini göstermeye çalıştık. Fakat ne cemaatlerin ektiği mezraa isimlerini, ne de cemaat isimlerini taşıyan, ama yine de büyük olasılıkla konar-göçerler tarafından kurulan köylerin varlığını da kabul edebiliriz. Nitekim Tahrir Defterlerinde bazı köylerin adlarının yanına hangi konar-göçer cemaatlere ait olduğunu

⁵³Dolaklu cemaatini Dölek köyüyle karşılaştırmamızda olduğu gibi, cemaat ve köy isimlerini karşılaştırırken isim benzerlikleri olanları da dikkate alma ihtiyacı duyduk. Çünkü dört Tahrir Defterindeki cemaat ve mezraa adlarını karşılaştırdığımızda bazılarının isimlerinin biraz farklılaştığını tespit ettik. Bu nedenle cemaat ve köy isimlerini, yanlışla ihtimalimizin yüksek olmasını hesaba katarak karşılaştırmaktan çekinmedik.

gösteren notlar düşülmüştür. Örneğin Berendi nahiyesinde Güllü köyünün Teke Hacılı tâifesine bağlı olduğu açıkça yazılmıştır (TD 450: 310). Hatta 1547 (TD 254: 300) ve 1572'de (TD 114:156a-156b) de adı geçen tâifeden olduğu belirtilmiştir. Kurd Kulağı köyü Temürcü tâifesine (TD 450: 311), Yar Paşa köyü Ramazanlu tâifesine bağlıdır (TD 450: 325). Kınık nahiyesinde Hanlu, Oralu cemaatinden kişilerin yerleşik olduğu köydür (TD 450: 364). Yine Kınık'ta Fındık köyü, Ahmed Veled-i Hızır Hacı cemaatinin (TD 450: 379); Huri Deresi köyü, Musa Veled-i Yar Beyi cemaatinin (TD 450:381) köyleridir. Sakızcık köyü, İsaca Oğlu tâifesinden kişilerce kurulmuştur (TD 450:382). Yassı Deyr köyü, Keşkiran tâifesinden (TD 450: 387) ve 1525'te mezraaya dönüşmüş köy olarak kaydedilmiş Viranşehir, Dulkadirli tâifesinden (TD 450: 395) kişilerin üzerinde görünmektedir. Konar-göçer cemaatlerin köyler kurarak yerleşik hayata geçişleri için çoğunlukla 1519 ve 1525 tarihleri ele alınmıştır çünkü 1525'ten sonra artık yerleşim değil köylerin yeniden mezraalara dönüşümü, yani eski konar-göçer hayata geçiş görülmektedir.

1525'ten 1928 yılına kadar, mezraaların köylere dönüşümüne ve cemaatlerin köylere yerleşimine dair genel bir fikir edinmek için aşağıda bir tablo verilmiştir (Tablo XI). Bu tablo için 1525 tarihli Tahrir Defteri ve 1928 basımlı *Son Teşkilât-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*⁵⁴ çalışması karşılaştırılmıştır. Bu iki tarih arasında, yani 403 yıllık sürede, nüfusun ezici bir çoğunluğu konar-göçerlerden oluşan Adana Sancağı'nda cemaatlerin ve mezraaların isimlerinden konar-göçerlerin yerleşik hayata geçişleri takip edilebilir.

4.3. TEKRAR KONAR-GÖÇERLİĞE GEÇİŞ

XVI. yüzyıl tahrirlerinde sergilenen köy toplumu, günümüze kadar kendini taşıyamamıştır. Belli bölgelerle ilgili yapılan çalışmalar, köy yerleşimlerinde ciddi bozulmalar olduğunu belgelemektedir. Bu bozulan köyler içinde küçümsenemeyecek bir kısmını, ahalisinin tekrar konar-göçerliğe döndüğü köyler oluşturur (Faroqhi:2006a:101). Konar-göçerler ziraate başlamış, yerleşmiş ve köy kurmuş iken bazı nedenlerden dolayı tekrar eski yaşam biçimine dönebilirler. Yerleşik yaşamı terk etmelerine kıtlık (Tanoğlu:1954:7) neden olabileceği gibi, yeni yaşamın ekonomik getirisinin hayatlarını idame ettirmeye yetmemesi de etkili olabilir (Göyünç:1991:70-

⁵⁴*Son Teşkilât-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekaleti, İstanbul 1928.

71). Bunun yanında savaşlar ve tehlikeli zamanlar da göz ardı edilemez (Hütteroth:2002:48). Bazı araştırmacılar Anadolu'daki köylerin, istikrarsızlıkların ve iç gerilimlerin olduğu dönemlerde kolayca terk edildiklerini, yeniden imarlarının ancak güvenlik tekrar sağlandığında yapılabildiğini vurgulamaktadırlar (Faroqhi: 2006b:118). Yerleşik hayata alışmışken tekrar konar-göçer olabilmeleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır. Akla en uygun gelen açıklama, Osmanlı'da konar-göçerlerin ve köylülerin yaşam biçimleri açısından bazı benzerlikler gösteriyor olmalarıdır. Adana Sancağı'nda konar-göçerler önemli tarım ürünleri yetiştirirken, köy ve kasaba halkı da yazın yaylaya çıkmaktadır (Faroqhi:1988: 932).

Sancakta 1525'te Ayas nahiyesinde Keçilü (TD 450: 301) ve Aflah (TD 450: 302) köylerinin ahalisi, 1547 ve 1572 tahrirlerinde konar-göçer cemaatler olarak görünmektedir. Yüreğir nahiyesinde "*Cema'ât-i Müteferrika ...der Karye-i Keçilü*" başlığıyla kaydedilen cemaatin (TD 450:127) bu köyden ayrılarak tekrar konar-göçer hayata geçtiği anlaşılmaktadır. 1525'te Berendi nahiyesinde Barıtlı köyü (TD 450: 306) sakinleri, 1457'de (TD 254: 305) ve 1572'de (TD 114:150b) cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır. 1525'te Başgetüren köyünden ayrılarak tekrar konar-göçer olup Yüreğir'de "*Cemâ'at-i Müteferrika...der Karye-i Başgetüren*" (TD 450:127) adıyla kaydedilmiş bir cemaat de bulunmaktadır. 1525'te Megavir köyü (TD 450: 326), 1547'de (TD 254: 296) ve 1572'de (TD 114: 154a) mezraa olarak kaydedilmiştir. Kınık nahiyesinde ise 1525'te köy olarak kaydedilip, diğer senelerde görünmeyen köy adlarını cemaat adlarıyla karşılaştırdığımızda bir benzerlik bulamadık. Ancak daha sonraki senelerde görünmeyen köylerin isimlerini mezraa isimleriyle karşılaştırdık ve bazı köylerin mezraalara dönüştüğünü tespit ettik. Mesela 1525'te Sakızcık köyü (TD 450: 382), 1547'de Sakızlı mezraası olarak kayıtlıdır (TD 254: 359). Ayrıca 1525'ten önce kurulan bazı köyler 1525 tahririnde artık mezraaya dönüşmüş olarak kaydedilmiştir. Her üç nahiyede de köylerin ortadan kalkışını, yine bu köyleri kuran konar-göçerlerin eski hayatına dönüşü olarak yorumlayabiliriz.

Tablo VIII: Ayas nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.

1519	1525	1547	1572
	Karye-i Keçilü	Bu tarihte cemaat	Bu tarihte cemaat
"Cemaat-i Aflah an taife-i Dünderlu"	Karye-i Aflah	Bu tarihte cemaat	Bu tarihte cemaat
–	Karye-i Boyaluca	Bu tarihte Berendi'de kayıtlı	Bu tarihte Berendi'de kayıtlı
–	Bu tarihte Berendi'de kayıtlı	Karye-i Müfnak	Karye-i Müfnak
–	Bu tarihte "Karye-i gök Dere" adıyla Berendi'de kayıtlı	Karye-i Küb Dere	Karye-i Küb Dere
Mezraa-i Kilisecik Köyü nâm-ı diğer Ayn Girin	Bu tarihte Berendi'de kayıtlı	Karye-i Kilisecik	Karye-i Kilisecik

Tablo IX: Berendi nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.

1519	1525	1547	1572
–	Karye-i Tekür Kırdı nâm-ı diğer Kayanlu	Karye-i Tekür Kırdı nâm-ı diğer Kayanlu	Karye-i Tekür Kırdı nâm-ı diğer Kayanlu
–	Karye-i Barıtlı	Bu tarihte cemaat	Bu tarihte cemaat
–	Karye-i Boz Öyük	Karye-i Boz Öyük	Karye-i Boz Öyük
Cemaat-i Şeyh Mehmedlü	Karye-i Mehmadlu nâm-ı diğer Sıradhane	Karye-i Mehmadlu nâm-ı diğer Sıradhane	Karye-i Mehmadlu nâm-ı diğer Sıradhane
Mezraa-i Kamışlu der yaylak Cemaat-i Kamışlu	Karye-i Kamışlu	Karye-i Kamışlu	Karye-i Kamışlu
Mezraa-i Davudga der nezd-i Toplak	Karye-i Davud Viranı der yed-i Cemaat-i Temürciler	Karye-i Davud Viranı nâm-ı diğer Demürcüler	Karye-i Davud Viranı nâm-ı diğer Demürcüler
–	Karye-i Güllü an tâife-i Teke Hacılı	Karye-i Güllü an tâife-i Teke Hacılı	Karye-i Güllü an tâife-i Teke Hacılı
–	Karye-i Kurd Kulağı an tâife-i Temürcü	Karye-i Kurd Kulağı	Karye-i Kurd Kulağı
–	Karye-i Göl Pınarı nâm-ı diğer Karkınlu	Karye-i Göl Pınarı nâm-ı diğer Karkınlu	Karye-i Göl Pınarı nâm-ı diğer Karkınlu
–	Karye-i Ömerlü	Karye-i Ömerlü	Karye-i Ömerlü
–	Karye-i Bademlü	Karye-i Bademlü	Karye-i Bademlü
–	Karye-i Şeyhler nâm-ı diğer Sülü Bey	Karye-i Şeyhler nâm-ı diğer Sülü Beylü	Karye-i Şeyhler nâm-ı diğer Sülü Beylü
Cemaat-i Gökçekler	Karye-i Gökçekler	Karye-i Gökçekler	Karye-i Gökçekler
–	Karye-i Veled-i Şeyh Tahir	Karye-i Şeyh Tahir	Karye-i Şeyh Tahir

–	Karye-i Kırağılu	Karye-i Kırağılu an Cemaat-i Sevdilü	Karye-i Kırağılu, Cemaat-i Tavdilü
–	Karye-i Gök Dere	Bu tarihte Küb Dere adıyla Ayas'ta kayıtlı	Bu tarihte Küb Dere adıyla Ayas'ta kayıtlı
–	Karye-i Essence	Karye-i Esic	Karye-i Esic
–	Karye-i Başgetüren	Karye-i Başgetüren	Karye-i Başgetüren
–	Karye-i Müfnak	Bu tarihte Ayas'ta kayıtlı	Bu tarihte Ayas'ta kayıtlı
–	Karye-i Bürücek nâm-ı diğer Temurdaşlu	Karye-i Bürücek	Karye-i Bürücek
–	Karye-i Sanavber nâm-ı diğer Zerkiyye	Bu tarihte Kınık'ta Sanavber adında bir mezraa kayıtlı	Bu tarihte Kınık'ta Sanavber adında bir mezraa kayıtlı
–	Karye-i Yar Paşa an tâife-i Ramazanlu	–	–
–	Karye-i Megavir	Bu tarihte Berendi'de Megavir adında bir mezraa kayıtlı	Bu tarihte Berendi'de Megavir adında bir mezraa kayıtlı
–	Karye-i Örten Tül nâm-ı diğer Çakmak	Karye-i Ören Tül nâm-ı diğer Çakmak	Karye-i Örten Tül nâm-ı diğer Çakmak
–	Karye-i Uzun Çınar nâm-ı diğer Eğük Tel	Karye-i Uzun Çınar	Karye-i Uzun Çınar
Mezraa-i Küçük Kend Cemaat-i Küçük Kendlü	Karye-i Küçük Kendlü	Karye-i Küçük Kend	Karye-i Küçük Kend
	Karye-i Mordeşi	Karye-i Mordeşi	Karye-i Mordeşi
Mezraa-i Kilisecik Köyü	Karye-i Kilisecik	Bu tarihte Ayas'ta kayıtlı	Bu tarihte Ayas'ta kayıtlı
–	Karye-i Hanlu	Karye-i Hanlu nâm-ı diğer Dıraçlu	Karye-i Hanlu nâm-ı diğer Dıraçlu
–	Mezraa-i Ercelin	Karye-i Ercelin	Karye-i Ercelin
–	–	Karye-i Edelü	Karye-i Edelü
–	Bu tarihte Ayas'ta kayıtlı	Karye-i Boyaluca	Karye-i Boyaluca
Cemaat-i Tekürşanlu	–	Karye-i Tekürşan	Karye-i Tekürşan

Tablo X: Kınık nahiyesinde mezraa ve cemaat isimlerinin köy isimleriyle karşılaştırılması.

1519	1525	1547	1572
–	Karye-i Ak Köprü	Karye-i Ak Köprü	Karye-i Ak Köprü
–	Karye-i Honab	–	–
–	Karye-i Kesük	Karye-i Kesük nâm-ı diğer Ekinlü Hacılı	Karye-i Kesük nâm-ı diğer Ekinlü Hacılı
Mezraa-i Depesü Delük	Karye-i Depesü Delük nâm-ı diğer Ayu Yolu	Karye-i Depesü Delük	Karye-i Depesü Delük
–	Karye-i Delü Kendi	Karye-i Delü Kendi	Karye-i Delü Kendi
–	Karye-i Çayır	Karye-i Çayır	Karye-i Çayır
–	Karye-i Laça nâm-ı diğer Kara Kuyu	Karye-i Laçalı nâm-ı diğer Kara Kuyu	Karye-i Laçalı
–	Karye-i Hanlu an Cemaat-i Oralu	Bu tarihte mezraa	Bu tarihte mezraa
Cemaat-i Lala an tâife-i Karaisalı	Karye-i Lala Köyü	Bu tarihte mezraa	Bu tarihte mezraa
Cemaat-i Dolaklı	Karye-i Dölek nâm-ı diğer Kiriş an tâife-i Dulkadirî	Mezraa-i Dölek	Mezraa-i Dölek
–	Karye-i Sergerdan	Karye-i Sergerdan	Karye-i Sergerdan
–	Karye-i Balıklağı, Cemaat-i Tazılı-ı Diğer kışlar	Karye-i Balıklağı, Cemaat-i Tazılı-ı Diğer kışlar	Karye-i Balıklağı, Cemaat-i Tazılı-ı Diğer kışlar
Mezraa-i Meşhed Depesi nâm-ı diğer Çakıt Çayı	Karye-i Meşhedlü Öyük nâm-ı diğer Kersenos	Karye-i Meşhed Öyüğü	Karye-i Meşhed Öyüğü
–	Karye-i Bozı Kendi	Karye-i Bozı Kendi	Karye-i Bozı Kendi
–	Karye-i Tesak nâm-ı diğer Tel Sakız	Karye-i Tesak	Karye-i Tesak
–	Karye-i Fındık an Cemaat-i Ahmed Veled-i Hızır Hacı	–	–
–	Karye-i Baytemuroğlu Şahruh	–	–
–	Karye-i Huri Deresi an Cemaat-i Musa Vele-i Yar Beyi	–	–
–	Karye-i Sakızlık an taife-i İsaca Oğlu	Mezraa-i Sakızlı der nezd-i Yarımca	Mezraa-i Sakızlı der nezd-i Yarımca
Cemaat-i Ekizcelü	Karye-i Ekiz Oğlu der zemin-i Bayındır	Mezraa-i Ekiz Öyük	Mezraa-i Ekiz Öyük
Mezraa-i Kene Çukuru	Karye-i Kene Genüs	Mezraa-i Kene Genüs	Mezraa-i Kene Genüs
Cemaat-i Hasanlı	Karye-i Hasanlar tabî-i Şah Meliklü	–	–
–	Karye-i Becli	–	–
Cemaat-i Kürtî an tâife-i Dünderli	Kürdler tabî-i Şah Meliklü	–	–
Mezraa-i Çomaklı Ören	Karye-i Çomak nâm-ı diğer Nasriyye	Karye-i Çomak Kendi	Karye-i Çomak Kendi
Mezraa-i Yassı Ören der nezd-i Ekiz	Karye-i Yassı Deyr an tâife-i Keşkiran	Karye-i Yassı Deyr	Karye-i Yassı Deyr

–	Karye-i Hasan Hacı nâm-ı diğer Köse Hacı	Karye-i Hasan Hacı nâm-ı diğer Köse Hacı	Karye-i Hasan Hacı nâm-ı diğer Köse Hacı
Mezraa-i Karaca Viran	Karye-i Karaca Viran	Karye-i Karaca Viran	Karye-i Karaca Viran
–	Karye-i Viran Şehir an tâife-i Dulkadirî (Mezraa olmuş)	Karye-i Viran Şehir	Karye-i Viran Şehir
–		Karye-i İnab	Karye-i İnab
Cemaat-i Çanakçılı	Karye-i Çanakçı nâm-ı diğer Avcı Kilise (Mezraa olmuş)	Mezraa-i Çanakçı	Mezraa-i Çanakçı
Mezraa-i Ilıcak nâm-ı diğer Şam Köyü	Karye-i Ilıcak (Mezraa olmuş)	Mezraa-i Ilıcak	Mezraa-i Ilıcak
Mezraa-i Karaca Viran	Karye-i Karaca Viran (Mezraa olmuş)	Mezraa-i Karaca Viran (Beş tane Karaca Viran mezraası var)	Mezraa-i Karaca Viran (Beş tane Karaca Viran mezraası var)
–	Karye-i Kara Sadık ("Nâ-bedid" diye not düşülmüş)	–	–
–	Karye-i Aya Kilise (Mezraa olmuş)	–	–
–	Mezraa-i Mahye Deyri (Mezraa olmuş)	–	–
–	Karye-i Akça Kilise (Mezraa olmuş)	–	–
–	Karye-i mezraa-i Kal'a-i Berendi)	–	–
–	Karye-i Sakızlı der nezd-i Tel Hamdun (Mezraa olmuş)	–	–
–	Karye-i Saru Karı an tâife-i Dulkadirî (Mezraa olmuş)	–	–
–	Karye-i Soycak an tâife-i Dulkadirî ("Nâ-bedid" diye not düşülmüş)	–	–
–	Karye-i Apulu (Mezraa olmuş)	–	–
–	Karye-i Kah Pelür (Mezraa olmuş)	–	–

Tablo XI: TD 450'deki (1525) mezraa ve cemaat isimlerinin 1928'de Adana'da köy isimleriyle karşılaştırılması.

TD 450 Mezraa ve Cemaat Adları	Nahiye ve Sayfa Numarası	<i>Son Teşkilât-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları (1928)</i>	Sayfa Numarası.
Mezraa-i Boynu Yoğun der nezd-i Öyük	Saruçam, s.143	Boynu Yoğun	85
Mezraa-i İncirga der nezd-i Şehr	Adana, s.25	İncirlik	85
Mezraa-i İncir Viranı	Yüreğir, s.66	//	//
Mezraa-i Çiriş Tahtası der nezd-i Kızılırmak	Saruçam, s.164	Çiriş Gediği	86
Mezraa-i Çanak Viranı	Saruçam, s.161	Çanakçı	86
Cemaat-i Çanakçılı	Yüreğir, s.46	//	//
Mezraa-i Sazak	Yüreğir, s. 89	Sazak	86
Cemaat-i Saru Hamzalı	Adana, s.16-18	Sarı Hamzalı	86
Mezraa-i Turunclu	Saruçam, s.198	Turunclu	86
Cemaat-i Ali Kocalu	Saruçam, s.198	Ali Kocalu	86
Mezraa-i Kayırlu	Yüreğir, s.102	Kayırlu	86
Cemaat-i Kayırlu	Yüreğir, s. 101	//	//
Mezraa-i Sazak	Yüreğir, s. 89	Sazak	86
Cemaat-i Sazak	Yüreğir, s.89	//	//
Cemaat-i Küçük Gül Havir	Yüreğir, s.59	Gülhavir	86
Mezraa-i Büyük Gülhavir	Yüreğir, s. 113	//	//
Cemaat-i Büyük Gülhavir	Yüreğir, s.112	//	//
Mezraa-i Mihmandar	Yüreğir, s.117	Mihmandar	87
Cemaat-i Mihmandarlu	Yüreğir, s.117	//	//
Cemaat-i Bebelü	Yüreğir, s.74	Bebelü	87
Cemaat-i Sirüksü	Yüreğir, s.54	Sirinsi	87
Cemaat-i Yalnızcalu	Yüreğir, s.55	Yalnızca	87
Mezraa-i Yalnızca	Yüreğir, s.55	//	//
Mezraa-i Yarımca	Adana, s.29	Yarımca	88
Cemaat-i Çamurlu	Saruçam, s.131	Büyük Çamurlu	89
Cemaat-i Çeviklü	Saruçam, s.131	Çevikli	89
Mezraa-i Karsandı	Saruçam, s. 183	Karsandı	95
Mezraa-i Aktaş	Saruçam, s.149	Aktaş	95
Mezraa-i Boz Kütük	Saruçam, s.156	Boz Tahta	95
Cemaat-i Runkuş	Saruçam, s.145	Runkuş	96
Cemaat-i Güvenç	Karaisalı, s.228	Güvenç	96
Cemaat-i Emelcikli	Karaisalı, s.245	Emelcik	96
Mezraa-i Kırık Köyü	Karaisalı, s.227	Kırıklı	96
Cemaat-i Tatık	Saruçam, s.204	Tatık	97

SONUÇ

Adana Sancağı nüfusunun büyük çoğunluğunun konar-göçerlerden oluşması, bu bölgenin ayırt edici özelliğidir. Nüfus bölümünde de ifade ettiğimiz gibi Adana, konar-göçer nüfusun en fazla olduğu bilinen yerlerden bile daha fazla konar-göçer nüfusa sahiptir. Konar-göçer nüfusunun artışında göçlerin de önemli bir etkisi olduğu gözardı edilmemelidir. Nüfusun nahiyelere dağılımında Yüreğir, Saruçam, Hacılı, Dünderlu ve Bulgarlı nahiyeleri yüzde yüz konar-göçer nüfusa sahipken, Karaisalı ise kalelerdeki Ermeni nüfus haricinde tamamen konar-göçerlerden oluşmuştur.

Adana'da konar-göçerlerin Ayas, Berendi ve Kınık nahiyelerinde köyler kurdukları görülmektedir. Bu üç nahiyede köylerin kurulduğu yerler ziraat yapılabilen mekanlardır. Aynı özelliğe sahip olmasına rağmen Yüreğir'de böyle bir köy yerleşimi görülmez. Kışın sadece konar-göçerler tarafından kışlak olarak kullanılabilir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru adı geçen üç nahiyede köylerin boşaldığı ve bazılarının mezraaya dönüştüğü görülmektedir. Yani yerleşik hayata geçen konar-göçerlerin tekrar eski yaşam biçimlerine döndükleri anlaşılmaktadır.

Bölgede XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı idaresinin ağırlığını hissettirememesi, buranın kendine has bazı özelliklerinde aranmalıdır. Coğrafya, iklim ve tarihi özelliklerin bir bölgede yaşam biçimini nasıl belirlediğinin ilginç bir örneğini Çukurova'da görebiliriz. Şartlar müsaid olduğunda yerleşik hayata geçmeleri ve bölgenin iskanında önemli rol oynamaları, çok ince tedkik edilmesi gereken konulardır. Yapılacak araştırmalarda Coğrafya, İktisat, Antropoloji, Sosyoloji ve Halk Bilimi gibi sosyal bilimlerden yararlanmak gerektiğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivi

TD 69 (1519) Adana, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri.

TD 450 (1525) Adana, Üzeyir, Tarsus, Sis Mufassal Tahrir Defteri.

TD 254 (1547) Adana Mufassal Tahrir Defteri.

Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi

TD 114 (1572) Adana Mufassal Tahrir Defteri.

Acun, Fatma. (2006). *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Adana. (1981). *Yurt Ansiklopedisi* (c.I, s.8-181). İstanbul: Anadolu Yayınları.

Agacanov, Sergey Grigorevic. (2003). Oğuzlar. (çev. E. N. Necef - A. Annaberdiyev). İstanbul: Selenge Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa. (2010). *Sultan Abdülhamid'e Arzlar (Ma'rûzât)*, Yusuf Halaçoğlu(yay. haz. ve sade.). İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılık.

Akdağ, Mustafa. (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. c. I, II, İstanbul: Tekin.

Akis, Metin. (Yaz 2008). 16. Yüzyılda Ayıntab Sancağı'nda Zaviyeler ve Mali Kaynakları. *Bilig*, 46, 87-104.

Alkım, U. Bahadır. (1959). Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi. *Bellekten*, XXIII (89), 59-73.

Altay, M. Hadi. (1965). *Adım-Adım Çukurova*. Adana: Çukurova Turizm Derneği Yayınları.

Armağan, A. Latif. (1999). Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler. *Osmanlı (Toplum)*, (c. IV, s.142-150). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Armağan, Abdullatif. (2008). XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı'nda Konar-Göçerler: Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumları. Hayati Beşirli, İbrahim Erdal (ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler* (s.71-133). Ankara: Phoenix.
- Arslan, Hüseyin. (2001). *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskanlar Sürgünler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aşık Paşazade (1332). *Tevarih-i Al-i Osman*. İstanbul: Matba-i Amire.
- Atalay, Besim. (1986). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*. c.I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayhan, Aydın. (1999). *Balıkesir ve Çevresinde Yörükler, Çepniler ve Muhacırlar*. Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Genel Yayını.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, II, 279-386.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1951-52). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIII (1-4), 56-78.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1953). Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1980a). Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar. *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*. (s.545-573). İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1980b). Timar. *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*. (805-872). İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Barthold, V.V. (2006). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka (yay. haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Bates, Daniel. G. (1980). *Yoruk Settlement in Southeast Turkey*. Philip Carl Salzman (ed.). *When Nomads Settle* (pp.124-139). J.F. New York: Bergin Publishers.
- Baykara, Tuncer. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I-Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Baykara, Tuncer. (2002). Kaza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. XXV, s.119-120). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykara, Tuncer. (2004). *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Beldiceanu, Nicoara. (1985). *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Timar*. (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Teori Yayınları.
- Behar, Cem. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Bilge, Reha. (2010). *1514 Yavuz Selim ve Şah İsmail, Türkler, Türkmenler ve Farslar*. İstanbul: Geza Yayınları.
- Bilgili, Ali Sinan. (2001). *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilgili, Ali Sinan. (1999). Osmanlı'ya Karşı Bir Türkmen Boyu Tarsus Varsakları. *Osmanlı (Toplum)*, (c.IV, s.170-179). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Braudel, F. (1993). *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. c.I, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge.
- Bosworth, C.E. (2000). Yaylak. *Encyclopaedia of İslam* (V. XI, pp.301-302). Leiden: Brill.
- Caferoğlu, Ahmet. (1952). Türk Tarihinde Nöker ve Nöker-zadeler Müessesesi. *IV. Türk Tarih Kongresi 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler* (s.251-261). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Counce, Stephen. (1994). *Oral History and the Local Historian*. London: Longman Group.
- Cevdet Paşa. (1991). *Tezâkir 21-39*. Cavid Baysun (haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cipolla, Carlo. M. (1980). *Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus*. (çev. Mehmet Sırrı Gezgin). İstanbul: Tur Yayınları.
- Cook, M. A. (1972). *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*. London: Oxford University Press.
- Çağatay, Neşet. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda Re'ayadan Alınan Vergi ve Resimler. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V(5), 483-511.
- Çakar, Enver. (2003). *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çelik, Şenol. (2000). XVI. Yüzyılda İçel Yörükleri Hakkında Bazı Değerlendirmeler. *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri (Tarsus/14 Mayıs 2000)* (s.83-101). Ankara: Yörtürk Vakfı.
- Çetintürk, Salahaddin. (1943). Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II, 107-116.
- Çevik, Hikmet. (1971). *Tekirdağ Yörükleri* (s.138-139). İstanbul: Tekirdağ Halkevi Yayınları.
- Çınar, Hüseyin, Gümüşçü, Osman. (2002). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çubuk Kazası*. Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları.
- Dadaloğlu, Hilmi. (1990). Dadaloğlu'nun Kavgasındaki Gerçek. *1. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu 21-23 Kasım 1990* (s.433-437). Adana: Arif Ofset.
- Darkot, Besim. (1944). Adana. *İslam Ansiklopedisi* (c.I, s.127-129). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Demir, Alpaslan. (2000). *16. Yüzyılda İçel ve Çevresinde Bozdoğan Cemaati*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demir, Alpaslan. (Kış 2011). XVI. Yüzyıl Anadoluşunda Dış göçler: Şarkıyan. *Karadeniz Araştırmaları*, 7 (28), 51-66.
- Demir, Alpaslan. (2007). *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demirtaş (Sümer), Faruk. (1949). Osmanlılar Döneminde Anadolu'da Oğuz Boyları. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI, 321-385.
- Düzbakar, Ömer. (2003). Hüdavendigâr Sahasında Konar-Göçerler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 61-74.
- Doğan, Orhan. (2007). Orda. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXIII, s.357). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dulkadir, Hilmi. (1997). *Sarıkeçililer*. Mersin: İçel Valiliği Yayınları.
- Dumont, Paul. (1981). 1865 Tarihinde Güney-Doğu Anadolu'nun Islahı. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X(XI), s. 369-394.
- Eberhard, Wolfram. (Jun. 30, 1953). Nomads and Farmers in Southeastern Turkey. Problems of settlement. *Oriens*. 6(1), 32-49.
- Emecen, Feridun. (1999). Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylü. *Osmanlı (Toplum)*, (c. IV, s.91-97). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ener, Kasım. (1978). *Adana Tarihine ve Tarımına Dair Araştırmalar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ener, Kasım. (1990). *Tarih Boyunca Adana Ovasına (Çukurova'ya) Bir Bakış*. Adana: Hürsöz Gazetecilik Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş.
- Ercenk, Giray. (1996). Antalya Bölgesi Yörükleri Göç Yolları. *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapı (Yörükler) Sempozyumu Bildirileri (25-26 Nisan 1994, Antalya) (s.133-138)*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

- Erder, L. (1975). The Measurement of pre-industrial population changes- The Ottoman Empire from the 15th to the 17th century. *Middle Eastern Studies*, XI, 284-301.
- Erdoğan, Emine. (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ergenç, Özer. (1988). Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler. *Belleten*, LII, 667-638.
- Eröz, Mehmet. (1984). Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildiriler (11-13 Eylül 1984) (s.43-53)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Erpolat, Mehmet Salih. (2004). XVI. Yüzyıl Başlarında Diyarbakır Eyaletinde Viran Köyler Meselesi. *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır) Bildiriler (s.591-598)*. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği.
- Faroqhi, Suraiya. (1977). Rural Society in Anatolia and The Balkans During The Sixteenth Century, I. *Turcica*, IX, 161-195.
- Faroqhi, Suraiya. (1978). XVI. Asırda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar: İçil, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın, Menteşe. (Çev. M. Eğilmez). *ODTÜ Gelişim Dergisi*, I, 39-85.
- Faroqhi, Suraiya. (1979). Rural Society in Anatolia and The Balkans During The Sixteenth Century, II. *Turcica*, XI, 103-153.
- Faroqhi, Suraiya. (1988). Onyedinci Yüzyılın İkinci Yarısında Devecilik ve Anadolu Göçebeleri (Danışmendli Mukataası). *IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler*. II (s.923-932). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya. (2004). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (çev. Neyyir Kalaycıoğlu). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Faroqhi, Suraiya. (2006a). Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum I. (çev. Emine Sonnur Özcan). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat* (s.57-103). Ankara: Doğubatu.
- Faroqhi, Suraiya. (2006b). Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu ve Balkanlar'da Kırsal Toplum II. (çev. Emine Sonnur Özcan). *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat* (s.103-155). Ankara: Doğubatu.
- Girginer, K. Serdar. (2000). Tepebağ Höyük (^{URU}Adaniia) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti miydi?. Erman Artun-Sabri Koz (haz.). *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (s.70-85). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gögebakan, Gökür. (2002). *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (2008). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gökçe, Turan. (2000). *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Göney, Süha. (1975). *Büyük Menderes Bölgesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göney, Süha. (1976). *Adana Ovaları I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göney, Süha. (1980). *Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göyünç, Nejat. (1979). Hane Deyimi Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII, 331-348.
- Göyünç, Nejat. (1991). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Güçer, Lütfi. (1964). *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gümüşçü, Osman. (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gümüşçü, Osman. (2002). Osmanlı Mufassal Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi. *XIII. Türk Tarih Kongresi , Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*. III.Cilt, III. Kısım, (s.1-15). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gümüşçü, Osman. (2004). International migrations in Anatolia in the XVI th century. *Journal of Historical Geography*, 30, 231-248.
- Günel, Zerrin. (2007). Nöker. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. XXXIII, s.216-217). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, Ahmet. (2008). 1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 141-160.
- Gündüz, Tufan. (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gündüz, Tufan. (2007). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gündüz, Tufan. (2009a). XVI. Yüzyılda Kayseri'de Mezraaların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makalele* (s.135-150). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, Tufan. (2009b). Anadolu Selçukluları ve Türkler. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (s.49-71). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Gündüz, Tufan. (2009c). Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (s.111-119). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, Tufan. (2009d). Osmanlı Ekonomisi İçinde Konar-Göçerler. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (s.121-133). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, Tufan. (2009e). Rakka'dan Sivrialan'a: Türkmen Tarihi Araştırmaları ve Yeni Gözlemler. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (s. 169-180). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gündüz, Tufan. (2009f). Türkmen Adına Dair Bazı Fikirler. *Bozkırın Efendileri Türkmenler Üzerine Makaleler* (s.41-48). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gürbüz, Adnan. (2001). X-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf. (1973). Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İskan. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* , XXVII, 1-20.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2000). Adana Tarihçesi. Erman Artun-Sabri Koz (haz.). *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (s.10-17). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2006). XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. c.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*. c.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hüseyinliklioğlu, Ayşegül. (2008). *Karaman Beylerbeyliği'nde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522)*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

- Hütteroth, Wolf Dieter. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihi Coğrafyası. *Türkler*, (c.IX, s.45-53). Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- İnbaşı, Mehmet. (1992). *XVI. YY. Başlarında Kayseri*. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü.
- İnalcık, Halil. (1954). Ottoman Methods of Conquest. *Studia Islamica*, 2, 103-129.
- İnalcık, Halil. (1956). V. Beynelmillel Onomastik İlimler Kongresi (Salamanca 12-15 Nisan). *Bellekten*, XX, 223-236.
- İnalcık, Halil. (1959). Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu. *Bellekten*, XXIII, 575-610.
- İnalcık, Halil. (1987). *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, c.I. (çev. Halil Berktaş). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, Halil. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (çev. Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İslamoğlu-İnan, Huricihan. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jennings, R. C. (1976). Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century- A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum. *International Journal of Middle East Studies*, VII, 21-57.
- Jennings, R. C. (Jan., 1978). Sakaltutan Four Centuries Ago. *International Journal of Middle East Studies*, 9(1), 89-98.
- Kanat, Cüneyt. (1999). Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü. *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler* (s.423-434). Adana: Adana Ofset.

- Kara, Hamdi. (1977) Çukurova'nın Üç Köyünde Tarım-Nüfus İlişkileri ve Bölge Kır Kesimi Sorunlar Konusunda Bir İnceleme. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 8, 159-192.
- Kara, Hamdi. (1975). Çukurova'da Pamuk. *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 7, 159-208.
- Kara, Hamdi. (1989). Cumhuriyete Kadar Çukurova Nüfusu. *Coğrafya Araştırmaları*, I(1), 115-121.
- Kaplanoğlu, Raif. (2000). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. İstanbul: Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yayınları.
- Karadeniz, Hasan Basri (2000). Atçekenlik ve Atçeken Yörükleri, *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri (Tarsus/14 Mayıs 2000) (s.183-193)*. Ankara: Yörtürk Vakfı.
- Karal, Enver Ziya. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: [yay. evi y.].
- Karpat, H. Kemal. (1985). *Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristic*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Kartekin, Enver. (1979). *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Khoury, Dina Rızk. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu, Musul 1540-1834*. (çev. Ülkün Tansel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıç, Rüya. (2000). *Osmanlı Devleti'nde Seyyidler ve Şerifler (XIV-XVI. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Koç, Yunus. (1989). *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koprıman, Kâzım Yaşar. (1989). *Mısır Memlûkleri Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Köprülü, M. Fuat. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu' nun Kuruluşu*. İstanbul: Ötüken.
- Kunt, Metin. (2009). Siyasal Tarih (1300-1600). Sina Akşin (yay. yön.), *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1300-1600*. c.II , (s.21-144). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kurt, Yılmaz. (2002). Ramazanoğulları Beyliği. *Türkler* (c. VI, s.816-823). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurt, Yılmaz. (Mart 2005). 1525 Tarihinde Adana Sancağında Türkçe Kişi Adları Üzerine. *Bal-Tam Türklük Bilgisi ,Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi*, 2, 72-83.
- Kurt, Yılmaz. (1992). *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Küçük, Mustafa Sabri. (2009). Seyyid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXVII, s.40-43). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Erol. (1999). Kayıların Anadolu'ya Gelişi. *Osmanlı (Siyaset)* (c.I, s.176-180). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Langlois, Victor. (1947). *Eski Kilikya*, (çev. Rahmi Balaban). Mersin: Mersin Halkevi Yayınlarından.
- Lindner, Rudi Paul. (Oct., 1982). What Was a Nomadic Tribe?. *Comparative Studies in Society and History*, 24(4), 689-711.
- Lindner, Rudi Paul. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (çev. Müfit Günay). Ankara: İmge Kitabevi.
- McCarthy, Justin (2002). *Population History of The Middle East and The Balkans*. İstanbul: The İsis Press.
- Metin, Rafet. (2007). *XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir ve Keskin Örneği)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Mete, Zekai. (2006). Muhassıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXI, s.20-21). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Miroğlu, İsmet. (1975). *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Nagata, Yuzo. (1979). 16. Yüzyılda Manisa Köyleri, 1531 Tarihli Saruhan Sancağına Ait Bir Tahrir Defterini İnceleme Denemesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXII, 731-758.
- Orhonlu, Cengiz. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ögel, Bahaeddin. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. c.VII, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öz, Mehmet. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 429-439.
- Öz, Mehmet. (1994). Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskan ve Nüfus (1485-1576). *Bellekten*, LVII (219), 509-537.
- Öz, Mehmet. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özaydın, Abdulkerim. (1991). Av. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.IV, s.101-104). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, Abdulkadir. (1994). Doğancı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.IX, s.487-489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, Oktay. (May. 2004). Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The Demographic Crisis Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, 36(2), 183-205.
- Özmen, Ünsal. (1968). *Kent Kent Türkiye Adana*. Ankara: Öz Yayınevi.
- Panzac, Daniel. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. (çev. Serap Yılmaz). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Panzac, Daniel. (2002). Waba. *Encyclopaedia of İslam* (V. XI, pp. 2-4). Leiden: Brill.

- Pedersen, Johs. (2001). Hatib. *İslam Ansiklopedisi* (c.V/I, s.363-365). Eskişehir: Milli Eğitim Basımevi.
- Polat, M. Said. (2004). *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*. İstanbul: Kitabevi.
- Roux, Jean Paul. (2001). *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. (çev. Lale Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ruben, W. (1947). Anadolu'nun Yerleşme Tarihi İle İlgili Görüşler (Karahisar'ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde 1946 Eylülünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları). *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V, 369-391.
- Salzman, Philip Carl . (1980). Introduction: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response, Philip Carl Salzman (ed.). *When Nomads Settle* (pp.1-19) J. F. New York: Bergin Publishers.
- Saydam, Abdullah. (Aralık 2009). Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 9-31.
- Saydam, Abdullah. (1999). Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri. *Osmanlı(Toplum)* (c.IV, s.180-189). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sevim, Ali. (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, Sezai. (2000). Tahrir Defterlerindeki Muhassıl Deyimi Üzerine Bazı Bilgiler. Alâaddin Aköz, Bayram Ürekli ve Ruhi Özcan (yay. haz.). *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi (7-9 Nisan 1999) Bildiriler* (s.219-226). Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Seyirci, Musa. (2000). *Batı Akdeniz Bölgesi Yörükleri*. İstanbul: Der Yayınları.

- Shaw, J. Stanford. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I Gaziler İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808*. (çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: E Yayınları.
- Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*. (1928). İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekaleti.
- Soysal, Mustafa. (1989). OnaltıncıYüzyılda Adana İlinin Mufassal Defteri'ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Araştırma. *Bellekten*, LII (202), 169-181.
- Sümer, Faruk. (1949a). Boz-Ulus Hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII, 29-60.
- Sümer, Faruk. (1949b). Osmanlılar Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VII, 321-385.
- Sümer, Faruk. (1950a). Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk aşiretlerine umumî bir bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 509-523.
- Sümer, Faruk. (1950b). Osmanlı Devrinde Anadolu'da yaşayan bazı Üçoklu Oğuz boylarına mensup teşekküller. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 437-508.
- Sümer, Faruk. (1952). XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 509-523.
- Sümer, Faruk. (1953). Bayındır, Peçenek ve Yüreğirler. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XI(2-4), 317-344.
- Sümer, Faruk. (1960). Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?. *Bellekten*, XXIV, 567-594.
- Sümer, Faruk. (1963). Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I(1), 1-113.
- Sümer, Faruk. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Sümer, Faruk. (1984). Ramazan Oğullarına Dair Bazı Yeni Bilgiler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, XXXIII, 1-11.
- Sümer, Faruk. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Swidler, Nina. (1980). Sedentarization and Modes of Economic İntegration in the Middle East. Philip Carl Salzman (ed.). *When Nomads Settle* (pp.21-33). J.F. New York: Bergin Publishers.
- Şahin, İlhan. (1980). *Yeni-İl Kazası ve Yeni-İl Türkmenleri (1548-1653)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şahin, İlhan. (1999). Göçebeler. *Osmanlı(Toplum)* (c.IV, s.132-141). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şahin, İlhan. (2004). Mezraa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXIX, s.546-548). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, İlhan. (2006a). XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinde Kethudalık ve Boybeylik Müessesesi. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler Araştırmalar* (s.173-183). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, İlhan. (2006b). Nahiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXII, s.306-307). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, İlhan. (2006c). Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin Yazılı ve Sözlü Kaynakları. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler Araştırmalar* (s.15-25). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, İlhan. (2006d). Osmanlı İmparatorluğu'nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları. *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler Araştırmalar* (s.185-200). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şahin, İlhan. (2009). Sancak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXXVI, s.97-99). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Şehsuvaroğlu, Bedi N. (Mart 1963). Dünyada ve Türkiye’de Sıtma Tarihçesi. *Folia Pharmaceutica*, IV (12), 555-568. İstanbul: [yay. evi y.].
- Tanoğlu, Ali. (1966). *Beşeri Coğrafya, Nüfus ve Yerleşme*. c. I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tanoğlu, Ali. (1968). *Ziraat Hayatı*. c.I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tanoğlu, Ali. (1954). İskan Coğrafyası, Esas fikirler, problemler ve metod. *Türkiyat Mecmuası*, XI, 1-32.
- Tansel, Selahaddin. (1969). *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tapper, Richard. (2004). *İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, (çev. F. Dilek Özdemir). Ankara: İmge Kitabevi.
- Taştemir, Mehmet. (1999). *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekindağ, M.C. Şehabettin. (1967). II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova’da Nüfuz Mücadelesi. *Belleten*, XXXI (123), 345-373.
- Terzi, Mustafa Zeki. (2007). Ordu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c. XXXIII, s.357-362). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Togan, A. Zeki Velidi. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tolun-Denker, Bedriye. (1977). *Yerleşme Coğrafyası Kır Yerleşmeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tunçdilek, Necdet. (1953-54). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 189-208.
- Turan, Osman. (1988). Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu. (çev.Kasım Turhan), P.M. Hol, Ann. K. S. Lambton, B. Lewis (ed.). *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyet*. c.I, (s. 241-269). İstanbul: Hikmet Yayınevi.

- Turan, Osman. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (2006). *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, Ahmet- Girginer, K. Serdar. (2007). *İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ünal, Mehmet Ali. (1998). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Ünal, Mehmet Ali. (1999). *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üzüm, İlyas. (2002). Kızılbaş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XXV, s.546-557). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Witteck, Paul. (1999). *Menteşe Beyliği*, (çev. Orhan Şaik Gökyay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vladimirtsov, B. Yuri. (1987). *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, (çev. Abdulkadir İnan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vryonis, Jr. Speros. (1975). Nomadization and İslamization in Asia Minor. *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 41-71.
- Yavuz, Sema, Özmen, Özlem (2000). Gezinlerin Yüzyılların Ötesinden Gelen Sesi. Erman Artun-Sabri Koz (haz.), *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı* (s. 288-305). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (1984). Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri. *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)* (s.25-41). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Yediyıldız, Bahaeddin. (1985). *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

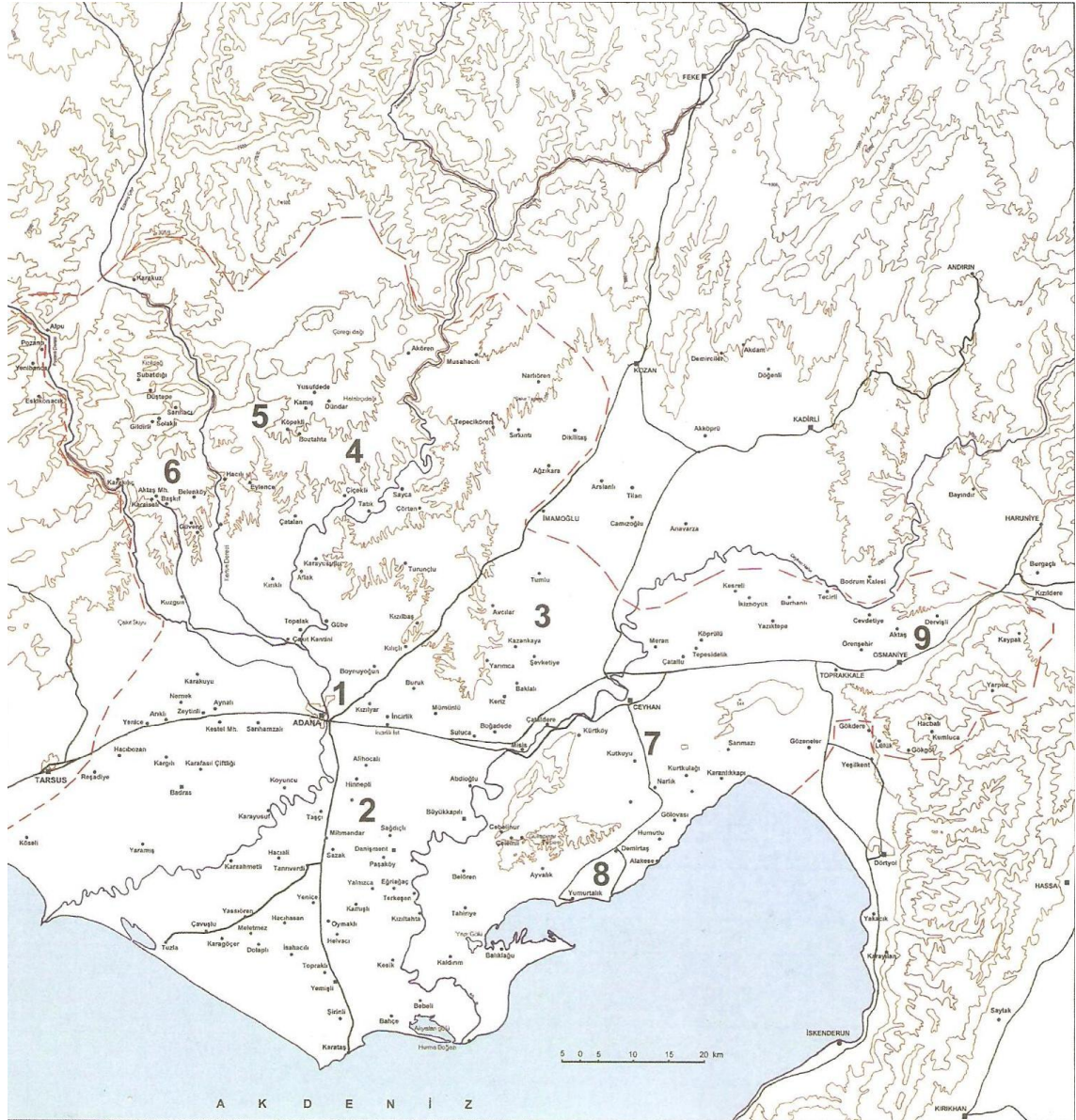
Yinanç, Refet. (2002). Dulkadiroğulları Beyliği. *Türkler*, (c.VI, s.809-815). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Yörük, Doğan. (2009). *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazâsı*. Konya: Konya Ereğli Belediyesi.

Yücel, Yaşar. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler. *Belleten*, XXXVIII (152), 657-708.

EKLER

EK I: XVI. Yüzyıl Adana Sancağı*

NAHİYELER

1. Adana, 2. Yüreğir, 3. Sarıçam, 4. Dünderlı, 5. Hacılı, 6. Karaisalı, 7. Berendi, 8. Ayas, 9. Kınk

* Bu harita, Yılmaz Kurt'un *Çukurova Tarihinin Kaynakları III 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri* (Ankara 2005) isimli eserinden alınmıştır.